

Zbigniew Domżał

Uczelnia Nauk Społecznych w Łodzi

Andrzej Wałkowski

Katedra Informatologii i Bibliologii Uniwersytetu Łódzkiego

Intelektualista i twardy biznesmen w szarym habicie.

O opacie klasztoru cystersów w Mogile Janie Taczelu

Streszczenie: Okres pontyfikatu opata Jana Taczela z Raciborza stanowi szczególny moment w dziejach klasztoru cystersów w Mogile. Są to ostatnie lata średniowiecznej historii opactwa. Z chwilą jego śmierci i początkiem pontyfikatu Jana Weinricha, a następnie Erazma Ciołka konwent cystersów wkroczył w czasy nowożytne. Warto więc przyjrzeć się bliżej dokonaniom tej, jak się dalej okaże, wybitnej postaci. Jan Taczel mógł się urodzić około połowy XV wieku. Jest to prawdopodobne, ponieważ w chwili objęcia stanowiska opata klasztoru cystersów w Mogile (1493 rok) liczyłby mniej więcej 50 lat. Miałby zatem około 20 lat stażu zakonnego, czyli byłby na tyle doświadczonym zakonnikiem, ale jeszcze nie starcem, aby zostać opatem. Jan początkowo, jako osoba świecka studiował na uniwersytecie w Krakowie *artes*. Później jako zakonnik kontynuował naukę i w roku 1484 doktoryzował się z teologii. Prowadził wykłady, komentował rozmaite dzieła, a w latach 90. XV wieku tytułowano go „św. teologii profesorem”. Jeśli chodzi o zainteresowania naukowe Jana Taczela, to komentował on *Etykę nikomachejską* Arystotelesa i interesował się dziełem Jana Versora, *Questiones*, którego obszernie fragmenty skopiował w 1469 roku. Komentował także *Sentencje* Piotra Lombarda. Będąc wybitnym intelektualistą Jan Taczel gorliwie opiekował się biblioteką konwentu. Świadczą o tym trzy zachowane inkunabuły z roku 1477 i 1488, które mają jego własnoręczne noty. Wskazują one inicjatywę Jana podczas ich nabywania przez klasztor. Pismo tych not jest tożsame z duktem obszernych fragmentów kodeksu z 1469 roku zawierającego dzieło Jana Versora *Questiones*, z których jeden zakończony jest kolofonem Jana Taczela. Cechy graficzne jego not w inkunabułach i pisma fragmentów kodeksu z 1469 roku są identyczne, a w swojej budowie typowe dla drugiej połowy XV wieku. To dowodzi, że był on ich kopistą. Opat Jan miał opinię człowieka wielkiej kultury osobistej i skromnego. Jako przełożony był wyrozumiały i nie lubił donosów. W działaniach wychowawczych starał się zjednać drugą osobę – walczył o człowieka, a nie z człowiekiem. Jednak nie w każdej sytuacji Jan Taczel był niczym ojciec wyrozumiałym przełożonym. Te cechy były „zarezerwowane” dla jego współbraci z zakonu i generalnie dla ludzi z jego sfery społecznej. Jeśli chodzi o przedstawicieli niższych

warstw, z którymi spotykał się on na polu gospodarki klasztornej było zupełnie inaczej. Tutaj Jan Taczel przeistaczał się z wyrozumiałego przełożonego i subtelnego intelektualisty w... twardego biznesmena umiejącego w sposób bezwzględny walczyć o ekonomiczne interesy opactwa. Widać to w przypadku dwóch procesów z klasztornymi chłopami w 1497 i 1500 roku, którzy zaskarżyli do sądu obowiązków świadczeń *stationes pecuniales*. Wyroki były nie tylko niekorzystne dla poddanych klasztoru, ale wpłynęły nawet na znaczny wzrost ich obciążeń. Opat Jan Taczel był subtelnym intelektualistą i uczonym, wyrozumiałym oraz ludzkim przełożonym zakonników, a zarazem kiedy szło o zamożność klasztoru, bezwzględny człowiekiem interesu w szarym habitcie.

Słowa kluczowe: historia Kościoła, zakony, cystersi, klasztor w Mogile, uniwersytet w Krakowie, Jan Taczel, Racibórz, XV wiek

Okres pontyfikatu opata Jana Taczela z Raciborza stanowi szczególnie moment w dziejach klasztoru cystersów w Mogile. Są to ostatnie lata średniowiecznej historii opactwa. Z chwilą jego śmierci i początkiem pontyfikatu Jana Weinricha, a następnie Erazma Ciołka konwent cystersów wkroczył w czasy nowożytnie¹. Warto więc przyjrzeć się bliżej dokonaniom tej – jak się dalej okaże – wybitnej postaci.

W literaturze naukowej znajdziemy biografie opata Jana Taczela uwzględniające w sposób możliwie wszechstronny jego aktywność na polu kościelnym, gospodarczym i naukowo-dydaktycznym. Do nich należą opracowania Konstantego Hoszowskiego², Janusza Dyla³, księdza Stanisława Dobrzanowskiego⁴ i Marcina Starzyńskiego⁵. Nie są to jedyne opracowania, które interesowały się opatem Janem i jego czasami. Ważne jest ukazanie pewnych realiów, w jakich przyszło mu działać. Samą sytuację społeczno-gospodarczą w okresie jego pontyfikatu szeroko opisał Józef Dużyk podkreślając, że wg Jana Długosza opactwo było szczególnie zamożne i liczyło aż 22 wsie⁶. Beata Wojciechowska uzupełniła tę opinię, iż mimo obfitości dóbr doczesnych, klasztor cystersów w Mogile nie zaniedbywał pobożności⁷. Józef Szujski skupił się na konfliktach Jana Taczela z kmieciami klasztornymi, które doprowadziły do dwóch procesów sądowych na

¹ M. Starzyński, *Katalog opatów mogińskich w średniowieczu*, „Nasza Przeszłość” 2003, t. 100, s. 78–80.

² K. Hoszowski, *Poczet opatów mogińskich*, w: *Monografia opactwa cystersów we wsi Mogile opracowana i pamięci ubiegłych w 1864 pięćuset lat istnienia Akademii Krakowskiej poświęcona przez Towarzystwo Naukowe Krakowskie*, Kraków 1867, s. 96; tenże, *Obraz życia i zasług opatów mogińskich*, Kraków 1867, s. 28–29.

³ J. Dyl, *Jan Taczel z Raciborza*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, red. S. Wielgus, J. Duchniewski, M. Daniluk, Lublin 1997, col. 941–942.

⁴ Ks. S. Dobrzanowski, *Jan Taczel z Raciborza (z Mogiły)*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 2, red. ks. H.E. Wyczawski, Warszawa 1982, s. 132.

⁵ M. Starzyński, *Katalog opatów mogińskich...*, s. 123–125.

⁶ J. Dużyk, *Nowa Huta*, t. 2: *Od średniowiecza do XIX wieku*, Kraków 1957, s. 13, 28–29.

⁷ B. Wojciechowska, *Małopolskie klasztory cystersów w opinii Jana Długosza*, w: *Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski*, red. A. Pobóg-Lenartowicz, M. Derwich, Opole 1995, s. 196.

przełomie XV i XVI wieku, zakończonych wyrokami pomyślnymi dla klasztoru⁸. Wykształceniem i działalnością naukowo-dydaktyczną Jana Taczela interesowali się ksiądz Jan Fijałek⁹, Mieczysław Markowski¹⁰, Zofia Włodek¹¹, Jerzy B. Korolec¹², Krzysztof Kaczmarek¹³, Marta Kusznierewicz-Miks¹⁴ i Krzysztof Ożóg¹⁵. Z działalnością naukowo-dydaktyczną Jana Taczela wiąże się jego stosunek do biblioteki konwentu. Ta kwestia zainteresowała Edwarda Chwalewika, który stwierdził, że do jej rozwoju przyczynił się Jan jako przeor, a następnie jako opat¹⁶. Podobnego zdania jest Hugo Zdzisław Leszczyński¹⁷. Hanna Kuna, podkreślając zasługi Jana Taczela dla księgozbioru, starała się wskazać i inne osoby odpowiedzialne za bibliotekę, wymieniając jako domniemanych bibliotekarzy zakonników o imionach *Jacobus* i *Mathias*, a ponadto interesowała się kwestią papierni w Mogile¹⁸. Włodzimierz Budka zaznaczył, że była ona drugą co do starszeństwa papiernią w Małopolsce¹⁹, zaś Franciszek Piekosiński stwierdził, że na jej papierze spisano kronikę klasztorną Mikołaja z Krakowa, przedstawił okoliczności powstania zakładu i dodał, że działał on do połowy XVII wieku²⁰. Okolicznościami powstania papierni interesowała się Jadwiga Siniarska-Czaplicka²¹ oraz Marcin Starzyński

⁸ J. Szujski, *Wiadomość historyczna o Mogile*, w: *Monografia opactwa cystersów...*, s. 15–16.

⁹ Ks. J. Fijałek, *Mistrz Jakób z Paradyża i uniwersytet krakowski w okresie soboru bazylejskiego*, t. 1, Kraków 1900, s. 35.

¹⁰ M. Markowski, *Spis osób dopuszczonych do wykładów i do katedry na Wydziale Teologii Uniwersytetu Krakowskiego w XV wieku*, „Materiały i Studia Zakładu Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej” 1965, t. 4, seria A, Materiały do Historii Filozofii Średniowiecznej w Polsce, s. 202.

¹¹ Z. Włodek, *Jana Taczela z Raciborza, opata mogińskiego wykład „Sentencji” na Uniwersytecie Krakowskim*, w: *Z dziejów filozofii na Uniwersytecie Krakowskim w XV wieku*, red. Z. Kukiewicz, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965, s. 167–169 oraz 175; tejeż, *Jan Taczal*, w: *Filozofia w Polsce. Słownik pisarzy*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 147.

¹² J.B. Korolec, *Komentarze do „Etyki Nikomachejskiej” w Krakowie w XV wieku*, „Materiały do Historii Filozofii Średniowiecznej w Polsce” 1974, t. 7 (18), s. 130 oraz 140 (przyp. 74).

¹³ K. Kaczmarek, *Kariery zakonne cysterskich graduatów uniwersyteckich w średniowiecznej Polsce*, w: *Klasztor w kulturze...*, s. 87–88.

¹⁴ M. Kusznierewicz-Miks, *Studia cystersów mogińskich na uniwersytecie krakowskim w XV wieku*, „Studia Historyczne” 2000, R. 43, z. 4, s. 566.

¹⁵ K. Ożóg, *Uniwersytet Krakowski: przykład późnośredniowiecznego eklektyzmu*, w: *Średniowieczna wizja świata. Jedność czy różnorodność. Idee i teksty*, red. T. Wolińska, M.J. Leszka, Łódź 2009, s. 249.

¹⁶ E. Chwalewik, *Zbiory polskie. Archiwa biblioteki gabinetu galerii muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*, t. 1 A–M, Warszawa–Kraków 1926, s. 463.

¹⁷ H.Z. Leszczyński, *Z dziejów kolegium prowincjonalnego w Mogile*, w: *Dzieje teologii katolickiej*, t. 2, cz. 2, red. M. Rechowicz, Lublin 1975, s. 442.

¹⁸ H. Kuna, *Z dziejów biblioteki OO. Cystersów w Mogile od jej założenia do początku XVIII wieku*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. WSP w Krakowie” 1984, z. 89, Bibliotekoznawstwo, t. 2, s. 40–41 oraz 52.

¹⁹ W. Budka, *Początki papiernictwa krakowskiego*, „Przegląd Papierniczy”, 1948, R. 4, nr 2 (49), s. 26.

²⁰ F. Piekosiński, *Średniowieczne znaki wodne zebrane z rękopisów przechowywanych w archiwach i bibliotekach polskich, głównie krakowskich. Wiek XIV*, Kraków 1893, s. 6; teże, *O znakach wodnych polskich papierni wieku XVI*, w: *Papiernie w Polsce XVI wieku. Prace Franciszka Piekosińskiego, Jana Ptasznika, Kazimierza Piekarskiego*, wyd. i uzup. W. Budka, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 9.

²¹ J. Siniarska-Czaplicka, *Filigrany papierni położonych na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej od początku XVI do połowy XVIII wieku*, Wrocław 1969, s. 15.

i Maciej Zdanek²². O tym, że papiernie klasztorne mogły pracować nie tylko na handel, ale i własne potrzeby pisali Józef Dobosz i Andrzej M. Wyrwa²³.

Przechodzimy do podstawy źródłowej. Na czoło wysuwa się kronika klasztoru cystersów w Mogile brata Mikołaja z Krakowa, który opisując pontyfikat Jana Taczela przedstawił go jako człowieka wysokiej kultury osobistej i wyrozumiałego przełożonego, a omawiając jego spory sądowe z kmieciami o świadczenia *stationes pecuniales* podkreślił nie tylko bezzasadność ich skarg sądowych, ale też dokonaną przez nich próbę przepukstwa sędziów²⁴. Z tą sprawą korespondują dwa dokumenty będące wyrokami w sprawie ww. świadczeń – pierwszy z 1497, a drugi z 1500 roku, nakazujące chłopom ich odpracowanie²⁵. Jeśli chodzi o dokumenty, to warto wspomnieć, że dyplom Fryderyka kardynała i arcybiskupa gnieźnieńskiego oraz biskupa krakowskiego z 1496 roku, zatwierdzający bractwo ubogich przy kościele św. Bartłomieja w Mogile, mówi o Janie Taczelu jako „św. teologii profesorze”²⁶. Trzy inkunabuły zawierają noty wskazujące na Jana Taczela jako inicjatora zakupu ich przez klasztor. Pierwsza z nich z 1477 roku brzmi: *Comparata Anno gratiae 1477 per frem Ioannem s. theol. licenciatum Rathibor natum et hic in Claratumba professum de pecunia Benedicti alias Benesch et Regine coniugum de Cracovia in usus eius legata, qui utentur pro eis deum deprecentur* i znajduje się na końcu dzieła Alberta Wielkiego *Postilla in evngelium Iohannis*²⁷. Druga z roku 1488: *Hii introcontenti Sextini videlicet Margaritha decreti, Casus sumarii et Corona Virginis sunt comparati anno Xti 1488 per fratrem Iohannem tunc priorem de pecunia Conventus, officii prioratus monasterii Clarae Tumbae domino Abbate Martino procurante* kończy dzieło *Corona beatae Mariae Viriginis*²⁸. Natomiast trzecia, także z 1488 roku: *comparata Anno salutis 1488 diebus Rogationum per fratrem Iohannem Taczel de Rathibor tunc priorem monasterii huius Claretumbensis de pecunia conventus*, została umieszczona w inkunabule z tekstem Jana Chryzostoma *Homiliae in epistolam Sancti Pauli ad Hebraeos*²⁹. Z roku 1477 pochodzi rękopis zawierający dzieło *Questiones super tertio*

²² M. Starzyński, M. Zdanek, *Mogila w czasach Stanisława Samostrzelnika – szkic do dziejów klasztoru na przełomie XV i XVI wieku*, „Cistercium Mater Nostra” 2007, R. 1, s. 57.

²³ J. Dobosz, A.M. Wyrwa, *Działalność gospodarcza cystersów – zarys problemu*, w: *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 1, red. A.M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, Poznań 1999, s. 209.

²⁴ Mikołaj z Krakowa, *Chronicon monasterii Claratumbensis ordinis Cisterciensis auctore fratre Nicolao de Cracovia*, wyd. W. Kętrzyński, w: *Monumenta Poloniae Historica*, t. 6, Kraków 1893, s. 471–473.

²⁵ *Zbiór Dyplomów Klasztoru Mogińskiego przy Krakowie*, wyd. E. Janota, Kraków 1865 (dalej ZDKM), nr 156 i 157.

²⁶ ZDKM nr 155.

²⁷ Biblioteka Opactwa Mogińskiego, Inkunabuły, sygn. 6 (nota na końcu tomu); por. fot. 1 i *Katalog inkunabulów biblioteki Opactwa Mogińskiego oraz Katalog inkunabulów biblioteki klasztoru cysterskiego w Szczepczycu*, wyd. G. Kowalski, Kraków 1915, s. 3–4 (nr 6).

²⁸ Biblioteka Opactwa Mogińskiego, Inkunabuły, sygn. 75 (nota na końcu tomu); por. fot. 2 i *Katalog inkunabulów biblioteki...*, s. 34 (nr 75).

²⁹ Biblioteka Opactwa Mogińskiego, Inkunabuły, sygn. 135 (nota na końcu tomu); por. fot. 3 i *Katalog inkunabulów biblioteki...*, s. 59 (nr 135).

libro Sententiarum, comparate per Iohannem Taczel de Rathibor. Na końcu tego dzieła jest kolofon wymieniający Jana Taczela z Raciborza: *Expliciunt questiones super 3° Sententiarum comparate per fratrem Johannem Taczel de Rathibor, professum in monasterio Clare Tumbe tunc sententiarium existentem in studio Cracovie 1477*³⁰. Niestety, rękopis ten – w związku z pracami porządkowymi w archiwum klasztornym po remoncie – nie był dostępny. Wykorzystano natomiast kodeks z 1469 roku zawierający kolofon Jana Taczela: *Finitus anno Domini 1469 per fratrem Johannem (de Claratumba?) comparatus* kończący kopię dzieła Versora *Questiones super Aristotelis „Ethnicorum” libros*, której obszerne fragmenty Jan przepisał³¹.

Prezentacja osoby Jana Taczela z Raciborza powinna nastąpić na szerokim tle sytuacji historycznej jego opactwa. Tym samym należy przedstawić stan ekonomiczny klasztoru cystersów w Mogile w XV wieku. O jego losach świadczy też rozwój architektoniczny, który warto także zarysować. Ponadto ważna jest aktywność intelektualna, kościelna i polityczna konwentu z Mogiły, ponieważ tworzą one zarówno klimat, w którym działał opat Jan, jak i zarazem są pochodną jego działalności. Literatura i podstawa źródłowa pozwalają na precyzyjne przedstawienie jego kariery zakonnej, naukowej i zainteresowań intelektualnych oraz dorobku w zakresie piśmiennictwa. Warto pokusić się o zarysowanie charakteru opata Jana, opinii na temat jego osoby i stosunku do konfratrów. Opat to ktoś, kogo bez przesady można nazwać gospodarzem i menedżerem. Trzeba zatem ukazać jego stosunek do majątku i dochodów opactwa oraz związane z tym stosunki z poddanymi. To wszystko pozwoli zarysować osobowość Jana Taczela.

Celom artykułu podporządkowano jego strukturę. Na początku omówiono ogólną sytuację opactwa pod kątem ekonomicznym, architektonicznym i kulturalnym. Następnie przedstawiono udział klasztoru w życiu Kościoła i zakonu, jak również poza nim. W dalszej kolejności przybliżono fakty biograficzne ze szczególnym uwzględnieniem okoliczności objęcia stanowiska opata i kariery uniwersyteckiej. Przedstawiono osobowość Jana Taczela, zainteresowania intelektualne i świadczący o nich dorobek, opiekę nad biblioteką konwentualną, problemy społeczno-gospodarcze, jakie on napotykał i jak sobie z nimi radził.

Klasztor w Mogile już od XV wieku uczestniczył w wielkiej polityce i aktywizował się na polu naukowo-dydaktycznym. To ostatnie widać w zaangażowaniu się Jana Ta-

³⁰ Archiwum Cystersów Mogiłskich (dalej cyt. ACM), Rękop. bibl., sygn. 628 (kolofon fol 249); *Katalog archiwum opactwa Cystersów w Mogile*, opr. K. Kaczmarczyk, G. Kowalski, Kraków 1919, s. 253 (nr 628); F. Stegmüller, *Repertorium commentarium in Sententias Petri Lombardi*, t. 1, Würzburg 1947, s. 219 (nr 450).

³¹ Sekcja Rękopisów Oddziału Zbiorów Specjalnych Biblioteki Jagiellońskiej, sygn. 2018 (dalej cyt. Rkp. B.J. 2018); W. Wisłocki, *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego*, cz. 2. Rękopisy 1876–4176. *Index*, Kraków 1877–1881, s. 490; M. Zwiercan, *Rękopis B.J. 2018*. Niepublikowany maszynopis opisu katalogowego rękopisu BJ 2018, stanowiący własność Zakładu Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej PAN, przechowywany w Sekcji Rękopisów, Oddziału Zbiorów Specjalnych, Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie, Lp. 379, Kraków 1964, s. 1, 4, 7, 9 (zdaniem autora, Jan Taczel był kopistą fol. 44^r – 94^r, 121^r – 130^v i 152^v – 186^r).

czela w wykłady komentarza do *Sentencji* Piotra Lombarda na uniwersytecie w Krakowie³². Pozycja ekonomiczna opactwa w tym okresie była dobra. Jan Długosz podkreślał zamożność klasztoru, który chociaż posiadał aż 22 wsie, to nie zaniedbywał krzewienia pobożności³³, co może wskazywać na posiadanie przez niego wysokiego, kościelnego autorytetu. Sam majątek w tym okresie miał także pewne tendencje rozwojowe. Ich przykładem może być np. nadanie cystersom sołectwa w Pobiedniku w 1481 roku przez krakowskiego kasztelana Jakuba z Dębna czy 1/3 miarek zboża przez Urszulę Gazalinę z młyna w Słomnikach w roku 1489³⁴. Rozwijało się hutnictwo. W latach 1469–1496 w Mogile działała huta miedzi, gdzie jako produkt uboczny pozyskiwano także srebro. Klasztor parał się nie tylko hutnictwem metali nieżelaznych. W Czyżynach działała kuźnica³⁵. Niestety, obok sukcesów notowano także poważne straty. W 1473 roku doszło do pożaru w klasztorze, a ponadto spaliły się posesje miejskie cystersów w Krakowie przy ulicy Świńskiej (Różanej), których odbudowę wsparł darowizną 1000 florenów przyjaciel opata Jana Taczela, dr nauk medycznych Maciej Górka, po śmierci pochowany w kaplicy Św. Krzyża³⁶.

Pożary i zniszczenia były impulsem do odbudowy, a więc architektonicznego rozwoju opactwa cystersów w Mogile. Klasztor pokryto dachówką i wzmocniono szkarpaми. Całość opactwa inkastelowano w taki sposób, że przypominało ono małe, obronne miasto. Pod koniec lat 80. XV wieku powstała kaplica św. Bartłomieja dla kobiet, która nie przetrwała do czasów obecnych. Druga połowa XV wieku przyniosła budowę obecnej biblioteki klasztornej. W XV i w początkach XVI stulecia ukończono budowę klauzury, zbudowano nowy refektarz i kuchnię, krużganek wschodni, zachodni oraz część południowego, a dotychczasowy budynek gospodarczy przerobiono na dom opata dodając nowe piętro. Powierzchnia opactwa wzrosła dwukrotnie³⁷.

Zakon cystersów stosunkowo późno włączył się w działalność uniwersytecką. Studia i praca naukowo-dydaktyczna członków tego zakonu wiązała się z zezwoleniami dla cystersów na studia, obejmującymi w XV wieku coraz więcej uczelni³⁸. Krakowskie środowisko uniwersyteckie dzięki swojej prężności umysłowej oddziaływało na okolicz-

³² M. Starzyński, *Katalog opatów mogiłskich ...*, s. 79–80.

³³ J. Dużyk, *Nowa Huta ...*, s. 28; B. Wojciechowska, *Małopolskie klasztory cystersów ...*, s. 196.

³⁴ H. Seredyński, *Uposażenie klasztoru cystersów w Mogile*, w: *Monografia opactwa cystersów ...*, s. 78; K. Hoszowski, *Obraz życia i zasług ...*, s. 28.

³⁵ J. Dużyk, *Nowa Huta ...*, s. 25–27.

³⁶ Tamże, s. 13; E. Łużyniecka, *Architektura średniowiecznych klasztorów cysterskich filiacji lubińskiej*, Wrocław 1995, s. 51; M. Starzyński, *Katalog opatów mogiłskich ...*, s. 124.

³⁷ Tamże, s. 120 oraz 122–123; K. Hoszowski, *Poczet opatów mogiłskich*, s. 96; J. Dużyk, *Nowa Huta ...*, s. 13 oraz 28; E. Łużyniecka, *Architektura średniowiecznych klasztorów cysterskich ...*, s. 51 oraz 82; tejeż, *Architektura klasztorów cysterskich. Filie lubińskie i inne cenobia*, Wrocław 2002, s. 121 i 123.

³⁸ A.M. Wyrwa, *Poglądy na wykształcenie w zakonie od XI do XV wieku*, „Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Sprawozdania Nauk o Sztuce” 1983, t. 101, s. 48; M. Kusznierecz-Mikś, *Studia cystersów mogiłskich ...*, s. 567.

ne klasztor. W tym układzie zalecenie opata generalnego zakonu, Hymberta, z 1464 roku siłą rzeczy wskazywało na uczelnię w Krakowie. W XV stuleciu to właśnie cystersi byli najliczniejszą grupą zakonników na tym uniwersytecie. Wiązało się to także z jego niewielką odległością od klasztoru. Przez to, że mimo zaleceń kapituły generalnej nie zbudowano ani nie zakupiono w Krakowie domu dla studiujących zakonników, studenci cysterscy mogli funkcjonować nawet w dość prowizorycznych warunkach. Jednak u schyłku XV wieku dysponowali już specjalnie dla nich wydzielonymi pomieszczeniami w Bursie Jerozolimskiej. Przeważająca rola cystersów, jako studiujących zakonników, przyniosła także ich aktywizację na polu naukowo-dydaktycznym – niektórzy zostawali wykładowcami krakowskiego uniwersytetu³⁹. Półtorawiekowy okres współpracy z uczelnią od początku XV stulecia polegał nie tylko na samych studiach. Opaci klasztoru cystersów w Mogile pilnowali przestrzegania praw uniwersytetu krakowskiego, patronowali uczelnianemu kościołowi św. Anny i prowadzili wykłady, czego przykładami mogą być: Jan Szczekna, Jakub z Paradyża, Marek Birzak i właśnie Jan Taczela z Raciborza⁴⁰.

W czasach Jana Taczela na gruntach klasztornych powstała papiernia, co można wiązać z faktem wzrostu liczby książek już od XIV wieku, kiedy to mamy do czynienia z początkami importu papieru do Polski. W pierwszych latach XVI wieku niektóre opactwa w Polsce miały swoje papiernie, a ich produkcja zabezpieczała nie tylko potrzeby własne, ale miała także charakter towarowy. Klasztor cystersów w Mogile na tym polu podjął także inicjatywę. Na początku XVI wieku powstała na jego gruntach papiernia⁴¹. Założono ją właśnie w czasach pontyfikatu opata Jana Taczela z Raciborza (1493–1503), pod koniec jego rządów, w roku 1502. Jednak być może data ta jest dopiero rozwinięciem produkcji papierniczej na większą skalę. Wówczas to zainwestowali w nią mieszczanie krakowscy: Baltazar Behem i Fryderyk Schyilling, a prowadził ją mistrz Bernard Jeckel z Küssnacht w Szwajcarii. Była to druga co do starszeństwa papiernia koło Krakowa, a jej właściciele płacili klasztorowi cystersów w Mogile czynsz za grunt, na którym po-

³⁹ Tamże; K. Hoszowski, *Poczet opatów mogiłskich...*, s. 96; K. Kaczmarek, *Między Krakowem i Lipskiem. Prowincja szkolna polskich cystersów w średniowieczu*, „Nasza Przeszłość” 1994, t. 83, s. 125–138; tenże, *Kariery zakonne cysterskich graduatów...*, s. 87–88; tenże, *O teorii i praktyce szkolnej w zakonie cystersów w jego polskich klasztorach cysterskich. Na marginesie artykułu Marty Kusznierewicz-Mikś „Studia cystersów mogiłskich na uniwersytecie krakowskim w XV w.”*, „Studia Historyczne” 2001, R. 44, z. 3 (174), s. 504–505; tenże, *Studia uniwersyteckie cystersów z ziem polskich w okresie średniowiecza*, Poznań 2002, s. 116; K. Ożóg, *Kościół krakowski w późnym średniowieczu*, w: *Kościół krakowski w tysiącleciu*, Kraków 2000, s. 133; M. Starzyński, *Katalog opatów mogiłskich...*, s. 118 oraz 124.

⁴⁰ M. Kusznierewicz-Mikś, *Studia cystersów mogiłskich...*, s. 567; H. Leszczyński, *Studia w klasztorach cysterskich XIII–XIX wieku*, w: *Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce i ich europejskie związki*, red. J. Strzelczyk, Poznań 1987, s. 347–348; K. Kaczmarek, *Kariery zakonne cysterskich graduatów...*, s. 88; K. Ożóg, *Kościół krakowski...*, s. 249.

⁴¹ A. Birkenmajer, *Książka rękopiśmienna*, Warszawa 1936, s. 21; K. Morajko OCist, *Charyzmat zakonu cystersów*, Kraków 2006, s. 327; J. Dobosz, A.M. Wyrwa, *Działalność gospodarcza cystersów...*, s. 209; M. Starzyński, M. Zdanek, *Mogila w czasach Stanisława Samostrzelnika...*, s. 57; W. Budka, *Początki papiernictwa krakowskiego...*, s. 26.

wstała, czyli byli faktycznie jej dziedzicznymi dzierżawcami. Papier w niej produkowany posłużył do napisania kroniki klasztornej Mikołaja z Krakowa. Papiernia cieszyła się uznaniem za granicą i działała do połowy XVII stulecia⁴².

Opactwo cystersów w Mogile na przełomie XV i XVI wieku było bardzo aktywne w życiu zakonu cystersów. Przyczyn takiej sytuacji trzeba szukać jednak jeszcze w początkach XV stulecia. Wzrost siły państwa i roli czynników narodowościowych skłaniały opactwa do łączenia się w ugrupowania terytorialne, odpowiadające na ogół obszarowi jednego kraju. W przypadku Polski zjawisko to widoczne jest właśnie w latach 1421–1422. Wówczas to postanowienia kapituły generalnej zakonu przyniosły powstanie polskiej prowincji cystersów, której centrum stanowił klasztor w Mogile⁴³. Opat Jan Taczal był zatem przedstawicielem całej polskiej prowincji cysterskiej i wikariuszem. Był znany za granicą, zwłaszcza we Francji⁴⁴. Klasztor cystersów w Mogile brał czynny udział także w życiu polskiego i powszechnego Kościoła (poselstwa na sobory) i zawierał konfraternie z innymi zakonami – kanonikami regularnymi na Kazimierzu, bernardynami w Krakowie i dominikanami⁴⁵.

Jan Taczal z Raciborza urodził się około 1440 roku⁴⁶. Data ta, chociaż ustalona orientacyjnie, może być do przyjęcia. W 1493 roku został opatem klasztoru cystersów w Mogile⁴⁷. Miałby więc około 53 lat. Jest to możliwe, ponieważ opatem zostawał członek starszyny zakonnej, który miał przynajmniej 20 lat stażu zakonnego. Taka osoba mogła mieć mniej więcej 40 lat, ale nie więcej niż 50–60⁴⁸. Obejmując zatem stanowisko opata w Mogile Jan Taczal był w już w „górną granicę wieku”. Nazwisko opata – Taczal i stwierdzenie, że pochodził on z Raciborza, zawarł w swojej kronice klasztornej brat

⁴² Tamże; M. Starzyński, M. Zdanek, *Mogila w czasach Stanisława Samostrzelnika...*, s. 57; M. Starzyński, *Katalog opatów mogiłskich...*, s. 124–125; H. Kuna, *Z dziejów biblioteki OO. Cystersów w Mogile...*, s. 52; F. Piekosiński, *O znakach wodnych polskich papierni wieku XVI...*, s. 9; tenże, *Sredniowieczne znaki wodne...*, s. 6; J. Siniarska-Czaplicka, *Filigrany papierni...*, s. 15; J. Ptaśnik, *Papiernie w Polsce XVI wieku...*, s. 20–21.

⁴³ A.M. Wyrwa, *Powstanie zakonu cystersów i jego rozwój na ziemiach polskich w średniowieczu*, w: *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 1..., s. 47; J. Kłoczowski, *Prowincja polska cystersów w świetle akt kapituł generalnych tego zakonu z XV wieku*, w: *Polska w świecie. Szkice z dziejów kultury*, red. J. Dowiat, A. Gieysztor, J. Tazbir, S. Trawkowski, Warszawa 1972, s. 189–190.

⁴⁴ K. Hoszowski, *Obraz życia i zasług...*, s. 28; tenże, *Poczet opatów mogiłskich...*, s. 96.

⁴⁵ M. Starzyński, *Katalog opatów mogiłskich...*, s. 108 i 115 oraz 121; tenże, *Przyjęcie cystersów mogiłskich do braterstwa w modlach przez bernardynów krakowskich w roku 1453*, w: *Pięćset pięćdziesiąt lat obecności oo. Bernardynów w Polsce (1453–2003)*, red. W.F. Murawiec, D.A. Muskus, Kalwaria Zebrzydowska–Kraków 2006, s. 112–113 i 115–117; K. Łatak, *Cystersi mogiłscy w nekrologu krakowskiego klasztoru kanoników regularnych laterańskich. Uwagi do dziejów konfraterni*, „*Nasza Przeszłość*” 1998, t. 90, s. 461–462 oraz 464.

⁴⁶ Z. Włodek, *Jana Taczala z Raciborza, opata mogiłskiego...*, s. 147; ks. S. Dobrzański, *Jan Taczal z Raciborza (z Mogiły)...*, s. 132; J. Dyl, *Jan Taczal z Raciborza...*, s. 941.

⁴⁷ Tamże; K. Hoszowski, *Obraz życia i zasług...*, s. 28; tenże, *Poczet opatów mogiłskich...*, s. 96; M. Starzyński, *Katalog opatów mogiłskich...*, s. 123.

⁴⁸ Por. A. Pobóg-Lenartowicz, *Kanonicy regularni na Śląsku*, Opole 1999, s. 57–59 (ustalenia autorki dotyczą kanoników regularnych, ale nie ma przeszkód, aby przyjąć je także dla cystersów) z M. Cetwiński, *Wstęp do teorii pokoleń. Kryterium chronologiczne i zagadnienia pokrewne w genealogii*, w: tenże, *Śląski tygiel*, Częstochowa 2001, s. 29.

Mikołaj z Krakowa⁴⁹. Mógł pochodzić z tamtejszego mieszczaństwa, co było spotykane wśród przełożonych klasztorów⁵⁰.

W 1457 roku Jan Taczal, jeszcze jako osoba świecka, zapisał się na wydział *artes* uniwersytetu w Krakowie⁵¹. Kiedy w roku 1464 promowano go na bakałarza, był już cysterszem w Mogile⁵². Magisterium wydziału *artes* otrzymał w roku 1468⁵³. Już jako student musiał być kimś wybitnym, skoro powołano go na wykładowcę uniwersytetu. Będąc profesorem *artes* podjął się komentowania *Etyki nikomachejskiej*⁵⁴. Praca dydaktyczna nie przerwała dalszych studiów – Jan Taczal poświęcił się teologii. W roku 1472/73 otrzymał on w tym zakresie stopień bakałarza, w 1477 licencjata, zaś w 1484 doktorat. Jednocześnie prowadził wykłady na wydziale teologicznym, komentował III księgę *Sentencji* Piotra Lombarda, a od roku 1488 kazania Jana Chryzostoma dotyczące *Listu do Hebrajczyków*. Wtedy też został przeorem⁵⁵. 28 maja 1493 roku został opatem klasztoru cystersów w Mogile, co jednak nie oznaczało końca jego kontaktów z nauką. Ze swojej uczoności był znany poza granicami kraju, zwłaszcza we Francji, gdzie zasiadał w kapitule generalnej cystersów⁵⁶. Dokument królewicza Fryderyka kardynała i arcybiskupa gnieźnieńskiego oraz biskupa krakowskiego z 1496 roku, zatwierdzający istnienie bractwa ubogich przy kościele św. Bartłomieja i nadający odpust, wymienia Jana Taczala jako „św. teologii profesora”⁵⁷.

Co wiemy o jego osobowości? Informacji dostarcza nam kronika klasztorna pióra brata Mikołaja z Krakowa. Kronikarz rysuje go jako człowieka wysokiej kultury osobistej i niezwykle umiarkowanego, zwłaszcza w osądzaniu innych. Dotyczyło to braci, którym chętniej udzielał abszolucji, unikając nadmiaru kar. Nie lubił przy tym donosów i kierował się zasadą *non omni spiriti credas*. Widząc słabość natury ludzkiej, starał się

⁴⁹ Mikołaj z Krakowa, *Chronicon monasterii Claratumbensis...*, s. 471.

⁵⁰ Por. A. Pobóg-Lenartowicz, *Kanonicy regularni...*, s. 56–57 (ustalenia autorki opierają się na badaniach środowiska kanoników regularnych w średniowieczu, ale, moim zdaniem, nie widać tutaj przeszkód, aby przyjąć je także dla cystersów). O pochodzeniu mieszczańskim piszą: ks. S. Dobrzański, *Jan Taczal z Raciborza (z Mogiły)...*, s. 132 oraz J. Dyl, *Jan Taczal z Raciborza...*, s. 941.

⁵¹ K. Kaczmarek, *Kariery zakonne cysterskich graduatów...*, s. 88; M. Kusznierecz-Mikś, *Studia cystersów mogiłskich...*, s. 566; ks. S. Dobrzański, *Jan Taczal z Raciborza (z Mogiły)...*, s. 132; J. Dyl, *Jan Taczal z Raciborza...*, s. 941–942.

⁵² K. Kaczmarek, *Kariery zakonne cysterskich graduatów...*, s. 88.

⁵³ Z. Włodek, *Jan Taczal...*, s. 147; ks. S. Dobrzański, *Jan Taczal z Raciborza (z Mogiły)...*, s. 132; J. Dyl, *Jan Taczal z Raciborza...*, s. 941–942; M. Kusznierecz-Mikś, *Studia cystersów mogiłskich...*, s. 566.

⁵⁴ Ks. S. Dobrzański, *Jan Taczal z Raciborza (z Mogiły)...*, s. 132; J. Dyl, *Jan Taczal z Raciborza...*, s. 941–942.

⁵⁵ Ks. J. Fijałek, *Mistrz Jakób z Paradyża i uniwersytet krakowski...*, s. 35; M. Markowski, *Spis osób dopuszczonych do wykładów...*, s. 202; Z. Włodek, *Jan Taczal...*, s. 147; ks. S. Dobrzański, *Jan Taczal z Raciborza (z Mogiły)...*, s. 132; J. Dyl, *Jan Taczal z Raciborza...*, s. 941–942; K. Kaczmarek, *Kariery zakonne cysterskich graduatów...*, s. 88; M. Kusznierecz-Mikś, *Studia cystersów mogiłskich...*, s. 566; M. Starzyński, *Katalog opatów mogiłskich...*, s. 123–124; K. Ożóg, *Uniwersytet Krakowski: przykład...*, s. 249.

⁵⁶ K. Hoszowski, *Poczet opatów mogiłskich...*, s. 96; tenże, *Obraz życia i zasług...*, s. 28; Z. Włodek, *Jana Taczala z Raciborza, opata mogiłskiego...*, s. 123.

⁵⁷ ZDKM, nr 155; M. Kusznierecz-Mikś, *Studia cystersów mogiłskich...*, s. 566.

ją zrozumieć, wg słów: *factus sum infirmis infirmus*. Zdaniem Mikołaja z Krakowa, traktował swoje obowiązki opata jako czas próby⁵⁸. Pierwszy cytat z dzieła kronikarza *non omni spiriti credas* nawiązuje do *Pierwszego Listu św. Jana*, 4,1 – „Umiłowani, nie doierzajcie każdemu duchowi, ale badajcie duchy, czy są od Boga, gdyż wielu fałszywych proroków pojawiło się na świecie”. List uważa się za ostrzeżenie przed fałszywymi naukami pseudoapostołów⁵⁹. Drugi cytat *factus sum infirmis infirmus* nawiązuje do *Pierwszego Listu św. Pawła do Koryntian*, 9, 22 – „Dla słabych stałem się jak słaby, by pozyskać słabych. Stałem się wszystkim dla wszystkich, żeby w ogóle ocalić przynajmniej niektórych”⁶⁰. Tym samym opat Jan Taczal jawi nam się jako człowiek o ujmującej osobowości, wyrozumiały dla podwładnych, starający się ich motywować pozytywnymi bodźcami, nielubiący donosów, które traktował nieufnie, krytycznie i był przy tym bardzo skromny. Nie potępiał nawet ludzi skłonnych do grzechu, lecz starał się ich pozyskać w celu nawrócenia. Walczył nie z człowiekiem, ale o człowieka. Ciekawa sprawa. Opis ten podnosi cechy zwierzchnika, które są dobrze widziane przez podwładnych. Jeśli kronika klasztorna miała pouczać czytelników dostarczając im przykładów dobrych i do naśladowania⁶¹, to dla jej autora, który nie osiągnął wyższych godności w klasztorze poza ewentualnym stanowiskiem archiwisty i bibliotekarza⁶², taki przełożony stanowił *exemplum bonum*. Pytanie, na ile ten obraz jest prawdziwy. Autor kroniki Mikołaj z Krakowa wstąpił do klasztoru w Mogile w roku 1452, zaś jego śmierć mogła mieć miejsce w latach 1505–1506⁶³. Tym samym musiał znać osobiście opata Jana Taczala, którego pontyfikat przypadł na lata 1493–1503⁶⁴. Czy w tym przypadku Mikołaj był wiarygodny? Czy chciał powiedzieć prawdę? Jeśli jego kronika była dziełem przeznaczonym dla współbraci, a nie dla szerszego grona odbiorców i tym samym miała charakter poufny, to nie było powodów do świadomych przeinaczeń⁶⁵. Taki charakter ma właśnie jego dzieło⁶⁶. Ponadto skoro czas pontyfikatu opata Jana przypadł na okres pisania kroniki, to Mikołaj

⁵⁸ Mikołaj z Krakowa, *Chronicon monasterii Claratumbensis...*, s. 471–472.

⁵⁹ Por. tamże z *Biblia Tysiąclecia*, red. O. A. Jankowski OSB, ks. L. Stachowiak (ST), ks. K. Romaniuk (NT), Poznań 1980, s. 1385 oraz 1390.

⁶⁰ Tamże, s. 1299; por. Mikołaj z Krakowa, *Chronicon monasterii Claratumbensis...*, s. 471–472.

⁶¹ Por. E. Potkowski, *Problemy kultury piśmiennej łacińskiego średniowiecza*, „Przegląd Humanistyczny” 1994, R. 38, nr 3, s. 34; J. Leclercq, *Miłość nauki a pragnienie Boga*, w: *Źródła Monastyczne 14. Opracowania*, Kraków 1997, s. 186–187 ze Z. Domżał, A. Wałkowski, *Imię róży inaczej... Ze studiów nad skryptorium klasztoru cystersów w Mogile do początków XVI wieku*, Łódź 2016, s. 44–45 i 62–63 oraz 91.

⁶² Por. W. Kętrzyński, *Wstęp*, w: Mikołaj z Krakowa, *Chronicon monasterii Claratumbensis...*, s. 429 i E. Gigilewicz, *Mikołaj z Krakowa*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, red. E. Ziemann, Lublin 2008, s. 1000 ze Z. Domżał, A. Wałkowski, *Imię róży inaczej...*, s. 39–40 oraz 91.

⁶³ Mikołaj z Krakowa, *Chronicon monasterii Claratumbensis...*, s. 462; W. Kętrzyński, *Wstęp*, w: tamże, s. 429; Z. Domżał, A. Wałkowski, *Imię róży inaczej...*, s. 37–38 oraz 91.

⁶⁴ M. Starzyński, *Katalog opatów mogińskich...*, s. 123–125.

⁶⁵ Por. J. Matuszewski, *Najstarsze polskie zdanie prozaiczne. Zdanie henrykowskie i jego tło historyczne*, Wrocław 1981, s. 55.

⁶⁶ Z. Domżał, A. Wałkowski, *Imię róży inaczej...*, s. 62.

nie mógł przedstawiać jego osobowości w fałszywym świetle. Żyli przecież konfratrzy, którzy mogli zweryfikować tego rodzaju opis⁶⁷.

Przejdźmy do zainteresowań naukowych Jana Taczela. W początkach swojej kariery uniwersyteckiej na wydziale *artes* komentował w duchu *via antiqua* „*Etykę nikomachejską*” Arystotelesa, zaś w roku 1469 skopiował *Puncta Ethicorum* Versora⁶⁸. Rękopis ten był wykorzystywany na ćwiczeniach uniwersyteckich jeszcze do XVI wieku⁶⁹. Nie powinno to dziwić, ponieważ komentarze Jana Versora obejmowały większość dorobku Arystotelesa i były powszechne od drugiej połowy XV stulecia⁷⁰. Wspomniany rękopis zawiera kolofon wymieniający imię Jan⁷¹. Czy jest to ręka Taczela – będzie to przedmiotem naszych dalszych rozważań. Zdaniem Zofii Włodek, Jan Taczel był właścicielem jeszcze dwóch innych rękopisów⁷². W przypadku pierwszego z nich⁷³ uważam, że nie ma ona racji. Przytoczona przez nią księga nie zawiera żadnych przesłanek wskazujących na Jana Taczela. Być może błąd autorki wynika z tego, że wymieniono w niej *Księgę Sentencji* skopiowaną przez Jana z Gniezna⁷⁴. Jednak rękopis ten nie zawiera wskazówek, jakoby jego właścicielem był Jan Taczel. Taką przesłankę zawiera drugi manuskrypt⁷⁵, w którym jest kolofon na końcu kopii *Questiones super tertio libro Sententiarum* wskazujący na niego: *Expliciunt questiones super 3° Sententiarum comparate per fratrem Johannem Taczel de Rathibor, professum in monasterio Clare Tumbe tunc sententiarum existentem in Studio Crac. 1477*. Nie jest to oryginalne dzieło Jana Taczela⁷⁶ (o czym niżej). Pierwsze karty (1–64), które zawierają tekst zaczynający się słowami: *Incipit liber tercius de incarnatione verbi* są pisane przez Jana z Gniezna, karty 64–217 z *Questiones super tertio libro Sententiarum* spisała druga ręka (karty 218–249 – trzecia)⁷⁷. W tym układzie Jan Taczel byłby więc tylko jego kopistą i wobec tego otwarte pozostaje pytanie, która z przepisujących je rąk należała do niego. Sam kodeks⁷⁸ jest na razie niedostępny

⁶⁷ Por. tamże.

⁶⁸ J. Dyl, *Jan Taczel z Raciborza...*, s. 941–942 – niestety, autor nie podał nic bliżej na ten temat tego rękopisu.

⁶⁹ J.B. Korolec, *Komentarze do „Etyki Nikomachejskiej”...*, s. 130 oraz 140 (przyp. 74). Autor ten wspominał, że chodzi o rękopis Rkp. B.J. 2018 i dodał, że jego opis, który sporządził M. Zwiercan, *Rękopis B.J. 2018*, znajduje się w Zbiorach Zespołu Historii Filozofii w Polsce. Opis ten cytujemy niżej przy omawianiu pisma kodeksu zawierającego komentarz skopiowany przez J. Taczela.

⁷⁰ Z. Kobylińska, *Versor Jan*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 20, red. E. Gigilewicz, Lublin 2014, col. 59; https://en.wikipedia.org/wiki/John_Versor [dostęp 07.03.18].

⁷¹ Rkp. B.J. 2018, fol. 186r; fot. 4 i 5.

⁷² Z. Włodek, *Jan Taczel...*, s. 147 i teże, *Jana Taczela z Raciborza, opata mogińskiego...*, s.167–168. Autorka wskazuje na: ACM, Rękop. bibl., sygnatury 626 i 628.

⁷³ ACM, Rękop. bibl., sygn. 626.

⁷⁴ Tamże; *Katalog archiwum opactwa Cystersów w Mogile...*, s. 252, nr 626 (poz. a).

⁷⁵ *Katalog archiwum opactwa Cystersów w Mogile...*, s. 253, nr 628. Sam rękopis nie był dostępny z powodu prac porządkowych po remoncie w klasztornym archiwum.

⁷⁶ Z. Włodek, *Jan Taczel...*, s. 147; Ks. S. Dobrzański, *Jan Taczel z Raciborza (z Mogiły)...*, s. 132.

⁷⁷ *Katalog archiwum opactwa Cystersów w Mogile...*, s. 253, nr 628.

⁷⁸ ACM, Rękop. bibl., sygn. 628.

z powodu porządków w archiwum klasztorным. W tym układzie ewentualne wskazanie ręki Jana Taczela będzie możliwe po jego udostępnieniu. Jeśli chodzi o komentowanie trzeciej księgi *Sentencji* Piotra Lombarda, opat Jan zajmował się tym jako profesor wydziału teologicznego uniwersytetu w Krakowie. Komentarz, jaki wykorzystywał podczas wykładów, nie był (jak już wspomniano) jego dziełem autorskim. Twórca pozostaje anonimowy – wiemy tylko, że pochodził on ze środowiska uniwersytetu paryskiego. Komentarz oparto na tekstach Alberta Wielkiego i Tomasza z Akwinu i jest on próbą pogodzenia stanowisk obu tych uczonych⁷⁹.

Będąc takim intelektualistą Jan Taczel musiał mieć zrozumienie dla księgozbiorów. Początki biblioteki sięgają XV wieku. Uważa się, że to on przyłożył swoją rękę do jej rozwoju jako przeor, a następnie opat⁸⁰. Jeśli rozwój biblioteki będziemy wiązali z jego osobą, skoro był on już w roku 1464 cystersiem w Mogile⁸¹, to jej szczególnie rozkwit musiał przypaść na drugą połowę XV wieku. Analiza katalogu opracowanego przez Kazimierza Kaczmarczyka i Gerarda Kowalskiego wskazuje, że większość zachowanych rękopisów średniowiecznych pochodzi właśnie z tego okresu⁸². Tym samym poglądy wyrażone w literaturze naukowej o wpływie Jana Taczela na rozwój biblioteki klasztoru cystersów w Mogile⁸³ wydają się potwierdzać. Był on aktywnym opiekunem biblioteki klasztornej i umiał pozyskiwać na nią środki finansowe – np. od mieszczan krakowskich Reginy i Benedykta⁸⁴. Gerard Kowalski wymienia nawet cztery inkunabuły, które jego zdaniem świadczą o tym, że nabył je Jan Taczel, jak np. inkunabuł dzieła Alberta Wielkiego, *Postilla in evangelium Iohannis*, który zawiera na końcu notę: *Comparata Anno gratiae 1477 per frem Ioannem s. theol. licenciatum Rathibor natum et hic in Claratumba professum de pecunia Benedicti alias Benesch et Regine coniugum de Cracovia in usus eius legata, qui utentur pro eis deum deprecentur*. Wydawca katalogu uważa, że jest to ręka Jana Taczela⁸⁵.

⁷⁹ Z. Włodek, *Jan Taczel...*, s. 147; tejsze, *Jana Taczela z Raciborza, opata mogińskiego...*, s. 168; Ks. S. Dobrzański, *Jan Taczel z Raciborza (z Mogiły)...*, s. 132; J. Dyl, *Jan Taczel z Raciborza...*, s. 941–942; K. Ożóg, *Uniwersytet Krakowski: przykład...*, s. 249.

⁸⁰ E. Chwalewik, *Zbiory polskie. Archiwa...*, s. 463; H. Z. Leszczyński, *Z dziejów kolegium prowincjonalnego...*, s. 442.

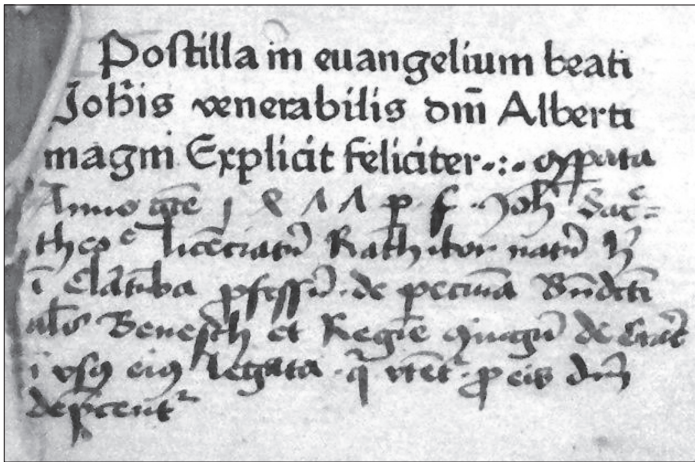
⁸¹ K. Kaczmarek, *Kariery zakonne cysterskich graduatów...*, s. 88.

⁸² *Katalog archiwum opactwa Cystersów w Mogile...*, s. 238–259.

⁸³ E. Chwalewik, *Zbiory polskie. Archiwa...*, s. 463; H. Z. Leszczyński, *Z dziejów kolegium prowincjonalnego...*, s. 442.

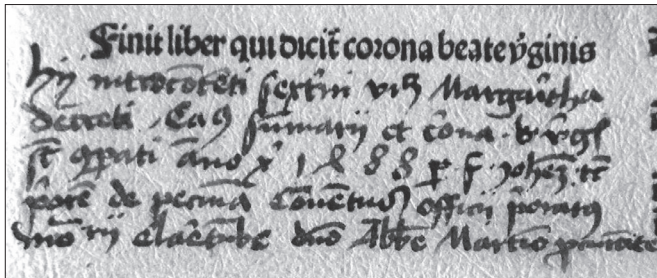
⁸⁴ *Katalog inkunabułów biblioteki...*, s. IV; H. Kuna, *Z dziejów biblioteki OO. Cystersów w Mogile...*, s. 40.

⁸⁵ *Katalog inkunabułów biblioteki...*, s. 3–4 (nr 6); Biblioteka Opactwa Mogińskiego, Inkunabuły, sygn. 6 (nota na końcu tomu); por. fot. 1.

Fot. 1. Nota o nabyciu inkunabułu przez Jana Taczela w 1477 roku
Biblioteka Opactwa Mogińskiego, Inkunabuły, sygn. 6
Albertus Magnus, *Postilla in euangelium Iohannis*

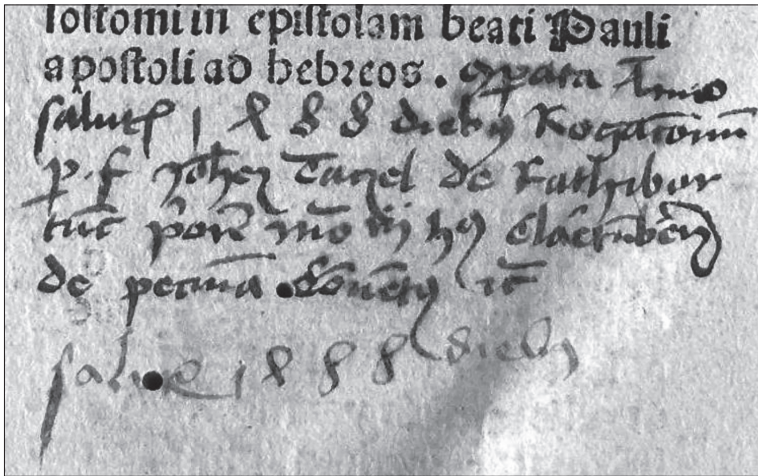
W innym przypadku, jego zdaniem, na końcu inkunabułu *Corona beatae Mariae Viriginis* Jan Taczel swoją ręką napisał: *Hii introcontenti Sextini videlicet Margaritha decreti, Casus sumarii et Corona Viriginis sunt comparati anno Xti 1488 per fratrem Iohannem tunc priorem de pecunia Conventus, officii prioratus monasterii Clarae Tumbae domino Abbate Martino procurante*⁸⁶. Trzeci przypadek także dowodzi, że to on pozyskał dzieło dla biblioteki konwentu, ponieważ wskazuje na to zapiska: *comparata Anno salutis 1488 diebus Rogationum per fratrem Iohannem Taczel de Rathibor tunc priorem monasterii huius*

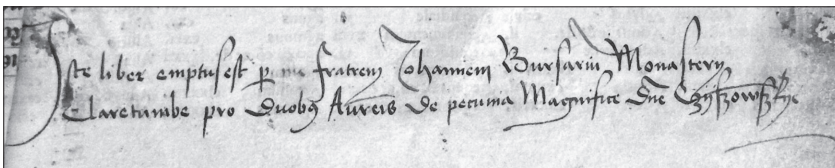
Fot. 2. Nota o nabyciu inkunabułu przez Jana Taczela w 1488 roku
Biblioteka Opactwa Mogińskiego, Inkunabuły, sygn. 75
Corona beate Mariae Viriginis

⁸⁶ *Katalog inkunabułów biblioteki...*, s. 34 (nr 75); Biblioteka Opactwa Mogińskiego, Inkunabuły, sygn. 75 (nota na końcu tomu); por. fot. 2.

Claretumbensis de pecunia conventus pochodząca, zdaniem Gerarda Kowalskiego, z XV stulecia⁸⁷. Natomiast trudno się z nim zgodzić, że inkunabuł zawierający dzieło, którego autorem był Nicolaus Perottus, *Cornucopiae linguae latinae*, ma bezpośredni związek z Janem Taczalem, ponieważ na pierwszej karcie jest nota datowana przez wydawcę na XV wiek: *Iste liber emptus est per me Fratrem Iohannem Bursarium Monasterii Clarae Tumbae pro duobus aureis de pecunia Magnificae dominae Czerszkowskoye*⁸⁸, która, jak widać, nic nie wspomina o nazwisku Taczal lub pochodzeniu Jana, skarbnika z Raciborza.

Fot. 3. Nota o nabyciu następnego inkunabułu przez Jana Taczela w 1488 roku
Biblioteka Opactwa Mogińskiego, Inkunabuły, sygn. 135
Iohannes Chrysostomus, *Homiliae in epistolam Sancti Pauli ad Hebraeos*

Fot. 4. Nota o nabyciu inkunabułu przez Jana, skarbnika klasztoru w Mogile
Biblioteka Opactwa Mogińskiego, Inkunabuły, sygn. 183
Nicolaus Perottus, *Cornucopiae linguae latinae*

⁸⁷ *Katalog inkunabułów biblioteki...*, s. 59 (nr 135); Biblioteka Opactwa Mogińskiego, Inkunabuły, sygn. 135 (nota na końcu tomu); por. fot. 3.

⁸⁸ Por. *Katalog inkunabułów biblioteki...*, s. IV i 79 (nr 183); Biblioteka Opactwa Mogińskiego, Inkunabuły, sygn. 183 (nota na pierwszej karcie); por. fot. 4.

Różnica w dukiem pisarskim jest widoczna na pierwszy rzut oka i wskazuje na inną rękę (por. fot. 4 z 1, 2 i 3).

W tym układzie tylko trzy pierwsze inkunabuły wskazują, że ich nabywcą był opat Jan⁸⁹. Zachodzi zatem pytanie, czy noty w tych inkunabułach sporządził on własnoręcznie. Odpowiedzią na nie powinno być sprawdzenie, czy noty sporządzone zostały jedną i tą samą ręką. W tabeli 1 zamieszczono przykłady podobieństw graficznych, widocznych w notach o nabyciu przez Jana Taczela każdego ze wspomnianych trzech inkunabułów.

Tabela 1. Próbkki pisma not Jana Taczela

Lp.	sygn. 6	sygn. 75	sygn. 135
1			
2			
3		-	
4			
5			
6			
7			
8			
9			
10			
11			
12			

Biblioteka Opactwa Mogińskiego. Inkunabuły

Trzy noty zawarte w trzech inkunabułach wskazujące, że ich nabywcą był Jan Taczela zostały spisane umiarkowaną i czytelną kursywą gotycką, duktem prostopadłym, w którym litery są zapisane jednym pociągnięciem pióra, w słowach połączone

⁸⁹ *Katalog inkunabułów biblioteki...*, s. 3–4 (nr 6) i 34 (nr 75) oraz 59 (nr 135).

(nie zawsze), słowa zaś kreślono osobno. Rysunek liter jest wyrazisty. Abrewiacje stosowano w sposób zrozumiały i umiarkowany. Również zaopatrywanie lasek w zamasytę pętle było także umiarkowane. Dzięki temu pismo wspomnianych trzech not jest stosunkowo czytelne. Cechą wyraźnie kursywną są znaki abrewiacji w postaci łukowatych kreseczek poziomych. Czasem znaki skróceń na końcu wyrazów są zbliżone do zamasytych pętli. Widzimy tendencję do „otwierania” na górze okrągłych główek i brzuszków liter. Praktycznie zanikła tzw. zasada Wilhelma Meyera, która zresztą w rękopisach pochodzących z ziem polskich była rzadko spotykana⁹⁰. Obserwując zawartość w załączonej wyżej tabeli, zawierającej próbki pisma not Jan Taczela w inkunabułach z Biblioteki Opactwa Mogińskiego, zauważamy analogie graficzne całych słów i fraz. Np. (tabela 1, wiersz 1) fraza *per fratrem Iohannem* cechuje się identycznymi abrewiacjami dla *per fratrem* (sygn. 75 i 135). Między nimi zawsze znajdują się kropki, przy czym w dwóch przypadkach kropki oddzielają je od *Iohannem* (sygn. 6 i 75). Omawiana fraza posiada charakterystycznie zbudowaną literę *f* pogrubioną u dołu do wysokości poprzeczki, zaś wyżej znajduje się cienki haczyk. W imieniu *Iohannem* widzimy *I* charakterystycznie pochylone w lewo o pogrubionej części środkowej. W dwóch przypadkach (sygn. 75 i 135) mamy do czynienia z identyczną abrewiacją na końcu, zbliżoną do litery długie *z*. W przypadku słowa *comparata(i)*, którego podobizny widać w drugim wierszu tabeli, mamy do czynienia z identycznym skrótem na *com* w postaci zbliżonej do arabskiej 9. Wyraz ten zawiera także identycznie zbudowane *p*, które z poprzedzającym go skrótem *com* łączy się poprzez haczyk z lewej strony górnej części trzonka. Litera *a* łączy się z następującym po niej *t* także haczykiem poprowadzonym do wysokości jego poprzeczki. Analogie graficzne dotyczą również słowa *Anno* (trzeci wiersz w tabeli zawierającej próbki pisma not Jan Taczela w inkunabułach z Biblioteki Opactwa Mogińskiego), jednak widzimy je tylko w dwóch notach (sygn. 6 i 135). Podobieństwa dotyczą charakterystycznego *A* z poprzecznym daszkiem na górze i cieniutką, skośną nóżką z lewej strony. Podwójne *n* przybiera formę charakterystycznego zygzaka zbudowanego z pionowych trzonków. Podobieństwa dotyczą także daty rocznej wyrażonej cyfrą arabską 1477 oraz 1488 (czwarty wiersz tabeli). Cyfra tysięcy 1 stanowi pionowy trzonek grubszy na górze, a cieńszy na dole, poprowadzony poniżej rzędka cyfr setek, dziesiątek i jedności. Cyfra setek 4 przybiera formę charakterystycznej pętli z cieńszą, podniesioną lewą nóżką, zaś grubszą i dłuższą prawą. W przypadku cyfry 88 (sygn. 75 i 135) są one lekko pochylone w prawo. Analogie dotyczą również słowa *pecunia* (wiersz piąty tabeli zawierającej próbki pisma not Jan Taczela w inkunabułach z Biblioteki Opactwa Mogińskiego). Słowo to zostało w identyczny sposób skrócone. Grafika liter jest wręcz

⁹⁰ Biblioteka Opactwa Mogińskiego, Inkunabuły, sygnatury 6, 75, 135 (noty na końcu tomów); fot. 1–3; por. W. Semkowicz, *Paleografia łacińska*, Kraków 2002, s. 324 i A. Gieysztor, *Zarys dziejów pisma łacińskiego*, Warszawa 2009, s. 125–126.

identyczna. Zwraca też uwagę inna analogia, polegająca na tym, że litery *cu* połączone poprzez charakterystyczny daszek *c*. Identyczny jest również kształt *a* i jego połączenie z poprzednią literą.

Obok identycznie zbudowanych wyrazów lub całych fraz zauważamy istotne podobieństwa w budowie poszczególnych liter. Majuskułne *A* (wiersz szósty w tabeli zawierającej próbkę pisma not Jan Taczela w inkunabułach z Biblioteki Opactwa Mogińskiego) posiada na górze poziomy daszek, na ogół bardziej rozbudowany z lewej niż z prawej strony. Lewa nóżka jest cienka, niekiedy włoskowata i skośna. Poprzeczka *A* została umieszczona stosunkowo wysoko i skośnie oraz poprowadzona od dołu z lewej do prawej strony tej litery. Duże *C* (siódmy wiersz tabeli 1) jest dwuczęściowe. Stanowi ono połączenie dwóch pionowych łuków, mniejszego na górze i większego na dole. Łuki te połączone w taki sposób, że tworzą one podwójną ściankę. Podwojenie to ma tendencję do otwierania się na dole. Minuskułne *a* (ósmo wiersz w tabeli) ma jedno skośne oczko pochylone w prawo. Górna część tegoż oczka jest cieńsza i ma tendencję do otwierania się. Litera ta ma gruby, skośny, pochylony w lewo trzonek. Litera małe *c* (dziewiąty wiersz w tabeli) ma górną część ukształtowaną na podobieństwo poziomego daszka wydłużonego w prawo, poprzez który łączy się ona z następną literą. Pionowy trzonek *c* jest na dole słabo zakręcony w prawo. Generalnie dolna część tej litery jest mało rozbudowana. Uncjalne *d* (dziesiąty wiersz w tabeli) ma skośną łaskę bez górnej pętli. Brzuszek tej litery jest zamknięty na górze cienkim, włoskowatym łuczkiem i ma tendencję do otwierania się. Małe *e* (jedenasty wiersz w tabeli) upodobniło się do współczesnego *c*. Jego główka jest zawsze otwarta na dole, przy czym górna część *e* przybiera formę wklęsłego daszka. Charakterystyczna dla danej ręki pisarskiej jest litera minuskułne *g*, zwłaszcza jeśli idzie o kształt *caudy*⁹¹. Litera ta (dwunasty wiersz w tabeli) ma ogon zakrzywiony w długi charakterystyczny hak zagięty w lewo bez zakręcenia do góry. Łepok *g* przybiera kształt zbliżony do nieregularnego prostokąta.

Tym samym możemy przyjąć, że wszystkie trzy noty w inkunabułach, wskazujące na Jana Taczela jako ich nabywcę⁹², zostały spisane jego ręką.

Powstaje pytanie, czy pismo w kodeksie zawierającym *Puncta Ethicorum* Versora, *Questiones super Aristotelis „Ethicorum” libros*, albo jeszcze inaczej *Questiones super decem libros Libri Ethicorum Aristotelis*⁹³ jest tożsame z duktem omówionych wyżej trzech not zawartych w inkunabułach, a wskazujących na Jana Taczela. Wiadomo, że rękopis został spisany kilkoma rękami w latach 60. i 70. XV wieku, przy czym tekst *Questiones* napisały cztery ręce, z których druga ma należeć do Jana i nią sporządzono

⁹¹ W. Semkowicz, *Paleografia łacińska...*, s. 322.

⁹² Biblioteka Opactwa Mogińskiego, Inkunabuły, sygnatury 6, 75, 135 (noty na końcu tomów); fot. 1–3.

⁹³ Rkp. B.J. 2018, fol. 1^r – 186^r; por. J.B. Korolec, *Komentarze do „Etyki Nikomachejskiej”...*, s. 130; W. Wisłocki, *Katalog rękopisów...*, s. 490 (poz. 2018. BB XXII 3); M. Zwiercan, *Rękopis B.J. 2018...*, s. 1.

na końcu kolofon: *Finitus anno Domini 1469 per fratrem Johannem (de Claratumba?) comparatus*⁹⁴.

Przystępując do paleograficznej analizy porównawczej pisma ww. not znajdujących się w trzech zaprezentowanych inkunabułach⁹⁵ z duktem w kodeksie zawierającym *Questiones super decem libros Libri Ethicorum Aristotelis*, który można przypisać Janowi Taczelowi⁹⁶ trzeba mieć jedno na uwadze. Tekst w rękopisie jest znacznie obszerniejszy niż wspomniane trzy noty wpisane do inkunabułów. Tym samym będzie on graficznie bogatszy od nich. Znajdzie się w nim więcej wariantów budowy poszczególnych liter, sposobów ich łączenia w wyrazach, metod abrewiacji itp. Obszerniejszy tekst daje więcej możliwości zróżnicowania duktu, nawet w przypadku jednej ręki. Może to powodować, że niekiedy w większym manuskrypcie pismo tej samej ręki, spotykanej w króciutkich notach w inkunabułach, będzie wydawało się duktem odmiennym. Jak sobie z tym poradzic? W naszym przypadku wykorzystamy wspólne cechy graficzne omówionych wyżej trzech not w inkunabułach⁹⁷, które porównamy z duktem przypisywanym Janowi Taczelowi w kodeksie zawierającym *Questiones super decem libros Libri Ethicorum Aristotelis*⁹⁸. Ich ewentualna obecność w rękopisie Jana będzie dowodem, że mamy do czynienia z jego duktem.

W pierwszym rzędzie zainteresuje nas kolofon zamieszczony na końcu tekstu dzieła Versora *Questiones*, który brzmi: *Finitus anno Domini 1469 per fratrem Johannem (de Claratumba?) comparatus*⁹⁹. Chodzi o zapis i skrót imienia, który jest bardzo podobny do wersji spotykanej w notach zawartych w trzech inkunabułach z biblioteki klasztoru cystersów w Mogile¹⁰⁰. Jest on prawie identyczny z tym, który spotykamy w jego kolofonie (patrz fot. 5).

⁹⁴ Por. Rkp. B.J. 2018, fol. 44^r – 94^r, 121^r – 130^v, 152^v – 186^r z M. Zwiercan, *Rękopis B.J. 2018...*, s. 1, 4, 7 oraz 10.

⁹⁵ Biblioteka Opactwa Mogińskiego, Inkunabuły, sygnatury 6, 75, 135 (noty na końcu tomów) i fot. 1–3.

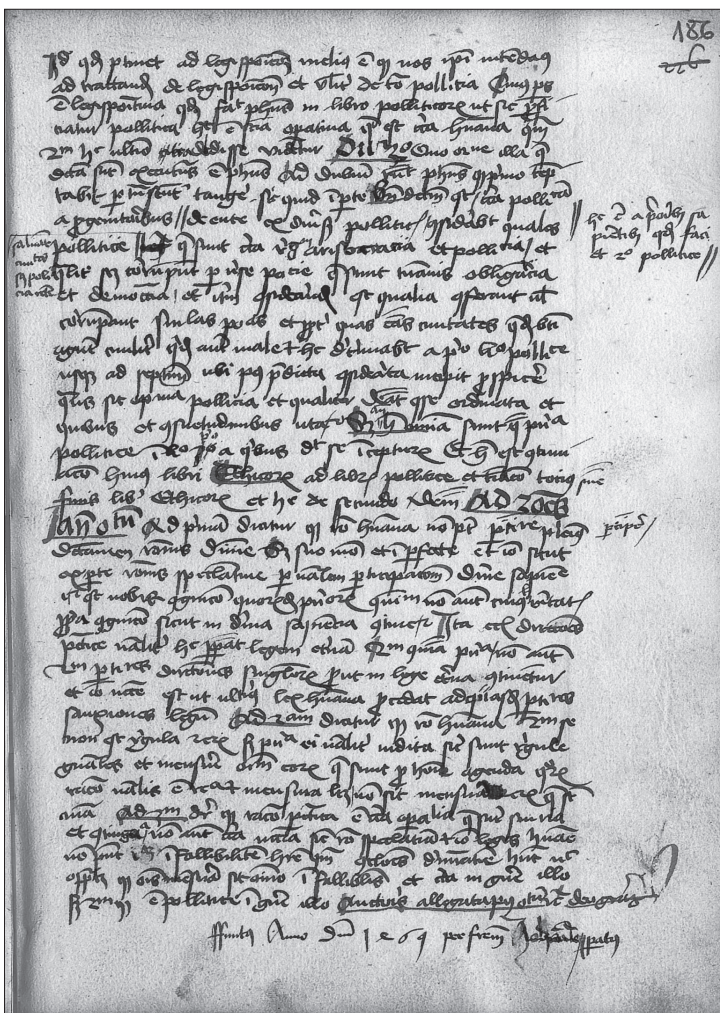
⁹⁶ Rkp. B.J. 2018, fol. 44^r – 94^r, 121^r – 130^v, 152^v – 186^r; M. Zwiercan, *Rękopis B.J. 2018...*, s. 1, 4, 7 oraz 10.

⁹⁷ Biblioteka Opactwa Mogińskiego, Inkunabuły, sygnatury 6, 75, 135 (noty na końcu tomów); fot. 1–3; zob. wyżej Tabela próbek pisma not J. Taczela. Biblioteka Opactwa Mogińskiego. Inkunabuły.

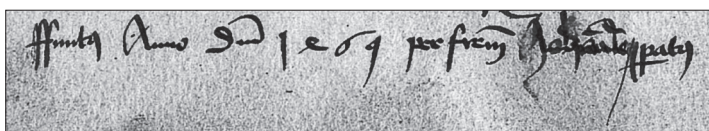
⁹⁸ Rkp. B.J. 2018, fol. 44^r – 94^r, 121^r – 130^v, 152^v – 186^r; M. Zwiercan, *Rękopis B.J. 2018...*, s. 1, 4, 7 oraz 10.

⁹⁹ Tamże, s. 4 oraz 7; Rkp. B.J. 2018, fol. 186^r.

¹⁰⁰ Por. Tabela próbek pisma not J. Taczela. Biblioteka Opactwa Mogińskiego. Inkunabuły, wiersz 1 z fot. 4 i 5.

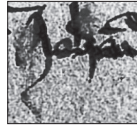

Fot. 4. Kolofon na dolnym marginesie
Rkp. B.J. 2018, fol. 186r

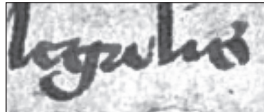
Fot. 5. Tekst kolofonu Jana Taczela
Rkp. B.J. 2018, fol. 186r

Szczególną uwagę zwraca kształt litery majuskułnej *I*, która jest pochylona i ma daszek skierowany skośnie w dół (por. fot. 6 z *Tabelą próbek pisma not Jana Taczela. Biblioteka Opactwa Mogińskiego, Inkunabuły*, wiersz 1).

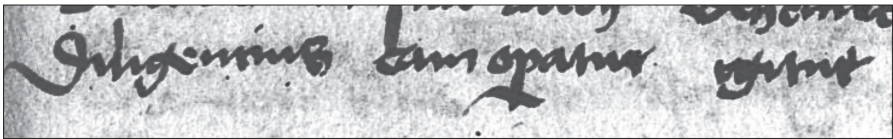

Fot. 6. Skrót imienia Jana Taczela w kolofonie
Rkp. B.J. 2018, fol. 186^r

Ten skrót imienia ktoś usiłował „poprawić” dorysowując dodatkowy, poziomy daszek, co zamazało cały obraz, niemniej pierwotny kształt dużego *I* jest identyczny z tym, który spotykamy w notach wpisanych przez Jana Taczela do trzech inkunabułów z biblioteki cystersów w Mogile. Do charakterystycznych cech osobowych duktu należy minuskułne *g*, co dotyczy kształtu jej ogonka¹⁰¹. W notach spotykanych w inkunabułach z Mogiły ma ona formę otwartego na dole haczyka, a ponadto główka *g* przybiera kształt zbliżony do nieregularnego prostokąta¹⁰². Kształt taki spotykamy w dukcie przypisanym Janowi Taczelowi w kodeksie z 1469 roku, zawierającym dzieło Versora *Questiones* – przykłady są widoczne na załączonych niżej fot. 7–10.

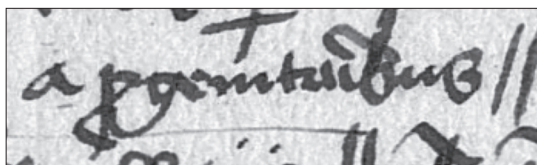
Fot. 7. Wers ósmy od dołu
Rkp. B.J. 2018, fol. 125^r

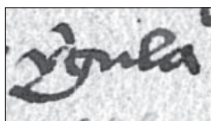
Fot. 8. Ostatni wers na dole
Rkp. B.J. 2018, fol. 160^r

¹⁰¹ W. Semkowicz, *Paleografia łacińska...*, s. 322.

¹⁰² Por. fot. 1–3 z *Tabelą próbek pisma not J. Taczela. Biblioteka Opactwa Mogińskiego. Inkunabuły*, wiersz 12.

Fot. 9. Ósmy wers od góry
Rkp. B.J. 2018, fol. 186^r

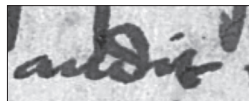

Fot. 10. Ósmy wers od dołu
Rkp. B.J. 2018, fol. 186^r

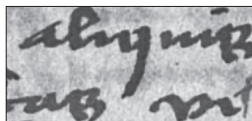
Cechą charakterystyczną duktu Jana Taczela, widocznego w trzech notach w inkunabułach z konwentualnej biblioteki w Mogile, jest minuskule *a* z jednym skośnym oczkiem pochylonym w prawo¹⁰³. Taką formę spotykamy w piśmie Jana Taczela z kodeksu spisane go w 1469 roku – niżej załączamy przykłady widoczne na fot. 11–16.

Fot. 11. 11 wers od góry
Rkp. B.J. 2018, fol. 50^r

Fot. 12. Siódmy wers od dołu
Rkp. B.J. 2018, fol. 73^v

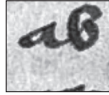

Fot. 13. 12 wers od dołu
Rkp. B.J. 2018, fol. 80^r

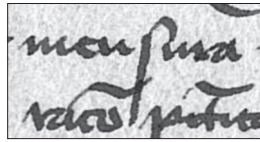
¹⁰³ Biblioteka Opactwa Mogińskiego, Inkunabuły, sygnatury 6, 75, 135 (noty na końcu tomów); fot. 1–3; Tabela próbek pisma not J. Taczela. Biblioteka Opactwa Mogińskiego, Inkunabuły, wiersz 8.

Fot. 14. Ostatni wers od dołu
Rkp. B.J. 2018, fol. 160^r

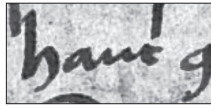

Fot. 15. Piąty wers od dołu
Rkp. B.J. 2018, fol. 169^v

Fot. 16. Piąty i szósty wers od dołu
Rkp. B.J. 2018, fol. 186^r

Kształt minuskulnej litery *c* w trzech notach Jana Taczela, znanych z trzech inkunabułów pochodzących z biblioteki klasztoru cystersów w Mogile¹⁰⁴, spotykamy w piśmie kodeksu z 1469 roku, zawierającego kopię dzieła Jana Versora – przykłady widoczne są na fot. 17–20.

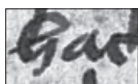

Fot. 17. 19 wers od góry
Rkp. B.J. 2018, fol. 125^r

Fot. 18. 12 wers od góry
Rkp. B.J. 2018, fol. 168^r

¹⁰⁴ Por. fot. 1–3; Tabela próbek pisma not J. Taczela. Biblioteka Opactwa Mogińskiego. Inkunabuły, wiersz 9.

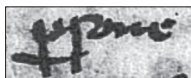

Fot. 19. 12 wers od dołu
Rkp. B.J. 2018, fol. 168^r

Fot. 20. Dziewiąty wers od góry
Rkp. B.J. 2018, fol. 180^v

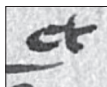
Również do charakterystycznych liter pisma not Jana Taczela w inkunabułach cystersów z Mogiły zaliczyliśmy minuskulne *e*¹⁰⁵ spotykane w przypisywanym mu manuskrypcie z 1469 roku, zawierającym dzieło Jana Versora, czego dowodzą fot. 21–24.

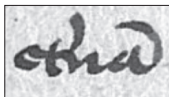
Fot. 21. Piąty wers od góry
Rkp. B.J. 2018, fol. 50^r

Fot. 22. 15 wers od góry
Rkp. B.J. 2018, fol. 125^r

Fot. 23. 19 wers od góry
Rkp. B.J. 2018, fol. 186^r

Fot. 24. 12 wers od dołu
Rkp. B.J. 2018, fol. 186^r

¹⁰⁵ Tamże, wiersz 11.

Charakterystyczne cechy duktu Jana Taczela w notach zawartych w inkunabułach z biblioteki klasztoru cystersów w Mogile dotyczą arabskich cyfr 1 oraz 4, przy czym ta ostatnia przybiera kształt pętli z cieńszą, podniesioną lewą nóżką, a dłuższą i grubszą z prawej strony¹⁰⁶. Podobne formy cyfr 1 i 4 spotykamy w datacji kolofonu Jana, kończącego odpis dzieła Jana Versora w kodeksie z 1469 roku, co widać na fot. 5.

W tym układzie możemy przyjąć, że trzy noty zawarte w trzech inkunabułach z biblioteki klasztoru cystersów w Mogile¹⁰⁷ i obszerne fragmenty kodeksu z 1469 roku, zawierającego kopię dzieła Jana Versora *Questiones super decem libros Libri Ethicorum Aristotelis*¹⁰⁸, spisała jedna i ta sama ręka należąca do Jana Taczela.

Datacja paleograficzna omawianych trzech not oraz fragmentów kodeksu z dziełem Jana Versora *Questiones* odpowiada czasowi ich powstania. Za drugą połowę XV wieku przemawiają kształty majuskulnego I, dużego, okrągłego S (podobnego do 6), minuskulnych liter c, e, f, g, n, u oraz cyfr arabskich czwórki i siódemki¹⁰⁹.

Skoro w świetle omówionych wyżej not wpisanych do inkunabułów Jan Taczela jawi się jako szczególnie opiekun księgozbioru konwentualnego¹¹⁰, to powinniśmy spodziewać się w czasach jego aktywności pojawienia się informacji o braciach pełniących obowiązki bibliotekarzy. Niestety, pewne wzmianki o nich pochodzą dopiero z XVII wieku¹¹¹. Literatura naukowa wymienia dwóch zakonników, których można ewentualnie wiązać z księgami, a mianowicie Jakuba i Mathiasa¹¹². Pierwszy z nich jest nazywany bibliofilem w związku z dziełem Alberta Wielkiego *De anima, de intellectu et intelligibili libri quatuor*, a zawierający je inkunabuł na karcie 112a ma notę: *Emptus per fratrem Jacobum 1483*¹¹³. Z jej brzmienia można potraktować brata Jakuba jako ewentualnego opiekuna biblioteki klasztornej. Zupełnie inaczej wygląda drugi przypadek. *Katalog inkunabułów biblioteki mogińskiej* wymienia brata o imieniu „Mathias” jako zakonnika bibliofila¹¹⁴. Tymczasem w inkunabule zawierającym *Operum volumen primum* Jana Gersona jest pochodząca z XV wieku nota na wewnętrznej stronie przedniej okładki: *fri Mathie pso*. Natomiast na końcu inkunabułu widnieją słowa: *pro I flor. ung. empta 1489*¹¹⁵. Mamy

¹⁰⁶ Tamże, wiersz 4.

¹⁰⁷ Biblioteka Opactwa Mogińskiego, Inkunabuły, sygnatury 6, 75, 135 (noty na końcu tomów); fot. 1–3.

¹⁰⁸ Rkp. B.J. 2018, fol. 44^r – 94^r, 121^r – 130^v, 152^v – 186^r; por. M. Zwiercan, *Rękopis B.J. 2018...*, s. 1 i 7 oraz 9–10.

¹⁰⁹ Por. Biblioteka Opactwa Mogińskiego, Inkunabuły, sygnatury 6, 75, 135 (noty na końcu inkunabułów); Rkp. B.J. 2018, fol. 44^r – 94^r, 121^r – 130^v, 152^v – 186^r; fot. 1–4 z W. Heinemeyer, *Studien zur Geschichte der gotischen Urkundenschrift*, Köln–Mainz 1962, tab. 12/13, 14/15; 16/17 oraz W. Semkowicz, *Paleografia łacińska...*, s. 438.

¹¹⁰ *Katalog inkunabułów biblioteki...*, s. IV.

¹¹¹ Tamże, s. V, przyp. 1; H. Kuna, *Z dziejów biblioteki OO. Cystersów w Mogile...*, s. 40–41.

¹¹² Tamże, s. 41; *Katalog inkunabułów biblioteki...*, s. IV.

¹¹³ Tamże, s. IV oraz 4–5 (nr 9).

¹¹⁴ Tamże, s. IV.

¹¹⁵ Tamże, s. 61, nr 141.

więc informację o dacie i cenie zakupu książki, lecz nie opisano roli, jaką miał w związku z nią odegrać brat o imieniu Mathias.

Zainteresowania intelektualne, w ramach których mieściła się książka i biblioteka, mogły przyczynić się do zwrócenia uwagi Jana Taczela na produkcję papieru. To właśnie za jego pontyfikatu powstała druga co do starszeństwa papiernia w Małopolsce¹¹⁶. Jej początki można wiązać z rokiem 1502, kiedy to miały miejsce inwestycje Fryderyka Schyllinga i Baltazara Behema, dzięki którym ruszyła produkcja papieru¹¹⁷. Wydaje się, że nie chodziło tylko o zarobek w postaci czynszu za grunt, na którym stała papiernia¹¹⁸. Mogła ona także pracować na potrzeby opactwa¹¹⁹, czyli służyć jego rozwojowi intelektualnemu. Świadczy o tym fakt, że wykonano w niej papier, na którym została spisana kronika klasztorna Mikołaja z Krakowa¹²⁰. Ewentualna inicjatywa Jana Taczela, dotycząca założenia papierni, miała więc nie tylko merkantylne, ale i intelektualne tło. Szerzej na tematy papiernictwa mogińskiego pisaliśmy już wyżej.

Jednym z problemów, które musiał rozwiązać Jan Taczel z Raciborza, były buntury chłopskie na przełomie XV i XVI wieku, a dokładnie w roku 1497 i 1500¹²¹. Przedmiotem sporu było świadczenie *stationes pecuniales*, relikw dawnego prawa książęcego, za które chłopcy płacili klasztorowi¹²². W roku 1497 kmiecie z Mogiły zbuntowali się przeciwko temu. Obowiązek opłat postanowili zlikwidować na drodze sądowej i złożyli pozew przeciwko opatowi Janowi Taczelowi oraz jego konfratrom z klasztoru w Mogile przed sąd królewski. Chłopcy uważali, że świadczenia w związku ze *stationes pecuniales* były nieuzasadnione. Aby otrzymać korzystny wyrok, próbowali pozyskać przychylność królewskiego wymiaru sprawiedliwości pieniężnymi datkami, czyli usiłowali wręczyć rodzaj łapówki. Nic nie wskórali, a wręczone pieniądze przepadły¹²³. Wyrok został wydany w Krakowie 11 lipca 1497 roku przez Mikołaja z Kamieńca, generalnego starostę ziemi krakowskiej działającego z upoważnienia króla Jana Olbrachta. Zgodnie z nim kmiecie ze wsi Mogiła, na żądanie opata, mieli odpracowywać zaskarżone przez siebie świadczenie sprzężajem w wysokości trzech dni w skali roku. Uchylający się od tego chłopcy mieli być karani opłatą w wysokości 14 grzywien. Karę tę miano wymierzać na rozprawie w Krakowie, stanowiącej pierwszy i zarazem ostatni termin – nie przewidywa-

¹¹⁶ W. Budka, *Początki papiernictwa krakowskiego...*, s. 26.

¹¹⁷ H. Kuna, *Z dziejów biblioteki OO. Cystersów w Mogile...*, s. 52; M. Starzyński, *Katalog opatów mogińskich...*, s. 124–125; tenże, M. Zdanek, *Mogiła w czasach Stanisława Samostrzelnika...*, s. 57.

¹¹⁸ J. Ptaśnik, *Papiernie w Polsce XVI wieku...*, s. 20.

¹¹⁹ J. Dobosz, A.M. Wyrwa, *Działalność gospodarcza cystersów...*, s. 209.

¹²⁰ M. Starzyński, *Katalog opatów mogińskich...*, s. 125.

¹²¹ J. Szujski, *Wiadomość historyczna o Mogile...*, s. 15–16; J. Dużyk, *Nowa Huta...*, s. 29.

¹²² Tamże; J. Szujski, *Wiadomość historyczna o Mogile...*, s. 16; K. Hoszowski, *Obraz życia i zasług...*, s. 29.

¹²³ Mikołaj z Krakowa, *Chronicon monasterii Claratumbensis...*, s. 473; K. Hoszowski, *Obraz życia i zasług...*, s. 29; tenże, *Poczet opatów mogińskich...*, s. 96; J. Szujski, *Wiadomość historyczna o Mogile...*, s. 15–16; J. Dużyk, *Nowa Huta...*, s. 29; M. Starzyński, *Katalog opatów mogińskich...*, s. 124.

no więc apelacji. Jednocześnie objęto abolicją wszelkie dotychczasowe naruszenia prawa w tej sprawie¹²⁴.

Chłopi zbuntowali się ponownie w roku 1500. Wystąpili do sądu królewskiego z nowymi skargami¹²⁵. Tym razem wyrok okazał się surowszy dla nich. 23 czerwca 1500 roku¹²⁶ w Krakowie Stanisław z Chodocza herbu Topór kasztelan lwowski i starosta kamieniecki oraz Mikołaj z Kamieńca starosta generalny ziemi krakowskiej wydali następujące orzeczenie. Potwierdzono dotychczasowy obowiązek chłopów odrabiania *stationes pecuniales* sprzężajem w wysokości trzech dni rocznie. Ponadto ze względu na zuchwałość kmieci z Mogiły i chęć ostatecznego zamknięcia sprawy zasądono dodatkowo dwa dni sprzężaju tygodniowo liczonych *medio laneo*. Jednocześnie zabroniono chłopom występowania z dalszymi skargami¹²⁷. Wyrok ten nie tylko potwierdza postanowienia wcześniejszego orzeczenia, ale także znacznie je zaostrza, orzeka bowiem istotny wzrost pańszczyzny liczonej już nie w skali rocznej, ale tygodniowej¹²⁸. Co prawda od połowy XV wieku znacznie rosła pańszczyzna w dobrach kościelnych w Małopolsce i było to dość powszechne zjawisko. Osiągała ona wielkość od jednego dnia w tygodniu do nawet... 4–5 dni! Trzeba przy tym podkreślić, że około 83% kościelnych wsi odrabiało w tym czasie pańszczyznę tygodniową o dość znacznej wysokości¹²⁹. Jednak takie jednorazowe zwiększenie obowiązków i w tak znacznym stopniu pozwala mówić o drakońskim charakterze wyroku z dnia 23 czerwca 1500 roku¹³⁰. Wydaje się zatem, że mamy do czynienia z formą represji wobec buntujących się chłopów – chodziło o ich ukaranie za próbę podważenia wcześniejszego wyroku. Świadczą o tym sformułowania mówiące o chęci uśmierzenia bezczelności kmieci, o zamiarze zakończenia raz na zawsze istniejących sporów i zakazaniu ponownych skarg przeciwko klasztorowi¹³¹. Mikołaj z Krakowa podkreśla przy tym w swojej kronice brak podstaw prawnych powództwa kmieci z Mo-

¹²⁴ Por. ZDKM nr 156 z K. Hoszowski, *Obraz życia i zasług...*, s. 29; J. Szujski, *Wiadomość historyczna o Mogile...*, s. 15–16; J. Dużyk, *Nowa Huta...*, s. 29; M. Starzyński, *Katalog opatów mogiłskich...*, s. 124.

¹²⁵ K. Hoszowski, *Obraz życia i zasług...*, s. 29; J. Szujski, *Wiadomość historyczna o Mogile...*, s. 16; J. Dużyk, *Nowa Huta...*, s. 29.

¹²⁶ *Katalog archiwum opactwa Cystersów w Mogile...*, s. 76, nr 231 wymienia datę tego dokumentu jako 19 czerwca, natomiast M. Starzyński, *Katalog opatów mogiłskich...*, s. 124 – 18 czerwca, zaś najbliższej prawidłowego rozwiązania jest J. Dużyk, *Nowa Huta...*, s. 29, który wskazał na dzień 25 czerwca. Żadna z tych dat dziennych nie jest prawidłowa, ponieważ w dokumencie zastosowano oktawę: [...] *feria sexta infra octavas corporis Christi* – ZDKM nr 157 (s. 144). To oznacza, że dzień wydania dokumentu i wyroku przypadł na 23 czerwca 1500 roku – por. *Chronologia polska*, red. B. Włodarski, Warszawa 2007, s. 405 (tablica kalendarzowa, rubryka miesiąca czerwca).

¹²⁷ ZDKM nr 157.

¹²⁸ Por. J. Szujski, *Wiadomość historyczna o Mogile...*, s. 15–16 i K. Hoszowski, *Obraz życia i zasług...*, s. 29 z ZDKM nr 156 i 157.

¹²⁹ R. Heck, *Historia chłopów polskich*, t. 1. *Do upadku Rzeczypospolitej Szlacheckiej*, red. S. Inglot, Warszawa 1970, s. 191–192.

¹³⁰ ZDKM nr 157.

¹³¹ Tamże.

giły, gdyż – jego zdaniem – sąd królewski nie był władny uwolnić ich od obowiązków¹³². Ostatecznie można stwierdzić, że opat Jan Taczal twardą ręką utrzymał nie tylko uprawnienia klasztoru w stosunku do mieszkańców Mogiły, ale je powiększył i uniemożliwił kmieciom w przyszłości uchylanie się od obowiązków na drodze prawnej.

Jan Taczal i klasztor cystersów w Mogile nie ograniczali się w stosunkach z chłopami tylko do ich wyzysku. Jeszcze w roku 1495 opat Jan powołał do życia specjalne bractwo mające wspierać okolicznych ubogich¹³³. Tego typu organizacje zwane *fraternitates pauperum*, czyli „bractwa ubogich” wiązano na ogół z kościołami parafialnymi. Nazwa została spopularyzowana na podstawie przykładów z innych krajów w pierwszej połowie XV wieku. Jednak nie należy rozumieć jej dosłownie, w sensie składu bractwa. Stanowiła raczej przykład społecznej akceptacji idei dobrowolnego ubóstwa. Takie instytucje miały na celu zorganizowanie ludności parafialnej znajdującej się poza strukturami cechowymi. Tym samym były one dostępne dla biedoty, co jednak nie oznacza, że tworzone je dla niej i ona w nich rządziła. Mimo wszystko otwierały one swoje szeregi dla biedaków i były zobowiązane do ich wsparcia, także finansowego. Ponadto Kościół zyskiwał okazję do penetracji środowiska biedoty, jej nadzoru, ale też i opieki¹³⁴. Tym samym stworzono jakieś ramy pomocy społecznej dla ubogich. Powołane w 1495 roku do życia bractwo zostało założone przy kościele św. Bartłomieja w Mogile¹³⁵. Tymczasem kościół ten był od około połowy XV wieku pełnoprawną świątynią parafialną, mającą także prawo do udzielania sakramentów chrztu i małżeństwa¹³⁶. Założone więc przy nim bractwo miało charakter typowej dla XV stulecia organizacji otwartej dla ubogich i mającej ich wspierać¹³⁷. Opat Jan starał się o wzmocnienie bractwa. Zostało ono zatwierdzone przez kardynała i arcybiskupa gnieźnieńskiego Fryderyka Jagiellończyka, który w 1496 roku nadał mu 100 dni odpustu¹³⁸. Można więc przyjąć, że chodziło także o złagodzenie losu poddanych kmieci w Mogile. Obok roli inwigilacyjnej ich środowiska, takie stowarzyszenie mogło materialną pomocą złagodzić skutki biedy, wywołanej m.in. opisywanym wyżej wzrostem wyzysku kmieci w dobrach klasztornych.

Okres rządów opata Jana Taczala był niewątpliwie korzystny dla klasztoru cystersów w Mogile. Opactwo należało do szczególnie bogatych i cieszących się wysokim autorytetem kościelnym. Jednak w drugiej połowie XV wieku notowano też straty, jakie spowodowały dwa pożary, ale klasztor otrzymał pomoc przy usuwaniu ich skutków.

¹³² Mikołaj z Krakowa, *Chronicon monasterii Claratumbensis...*, s. 473.

¹³³ ZDKM nr 154; M. Starzyński, *Katalog opatów mogiłskich...*, s. 124.

¹³⁴ H. Zaremska, *Kultura Polski średniowiecznej XIV–XV wieku*, red. B. Geremek, Warszawa 1997, s. 210.

¹³⁵ ZDKM nr 154; K. Hoszowski, *Poczet opatów mogiłskich...*, s. 96.

¹³⁶ Tamże, s. 94; tenże, *Obraz życia i zasług...*, s. 22; M. Starzyński, *Katalog opatów mogiłskich...*, s. 114.

¹³⁷ Por. H. Zaremska, *Kultura Polski średniowiecznej...*, s. 210.

¹³⁸ ZDKM nr 155; K. Hoszowski, *Poczet opatów mogiłskich...*, s. 96; tenże, *Obraz życia i zasług...*, s. 29; M. Starzyński, *Katalog opatów mogiłskich...*, s. 124.

Same pożary były też impulsem rozwojowym. Przyczyniły się do odbudowy i rozbudowy architektonicznej, dzięki której powierzchnia opactwa wzrosła dwukrotnie. Jego teren został inkastelowany, przez co klasztor nabrał obronnego charakteru. Zbudowano obecną bibliotekę konwentu, klauzurę, kuchnię, refektarz, rozbudowano krużganki. Cystrzy z Mogiły byli aktywni w ramach uniwersytetu w Krakowie. Wiązało się to z postanowieniami kapituły generalnej zakonu zalecającej cystersom studia wyższe. W przypadku polskiej prowincji tegoż zakonu naturalnym miejscem był wspomniany uniwersytet. Studenci cysterscy uzyskali odrębne pomieszczenia w Bursie Jerozolimskiej, a klasztor w Mogile patronat nad kościołem uczelnianym. Szarzy mnisi byli też profesorami uniwersytetu w Krakowie, czego przykładem jest właśnie sam Jan Taczel. Świadectwem rozwoju ekonomicznego, ale też intelektualnego jest założenie na gruntach klasztornych w 1502 roku papierni, drugiej co do starszeństwa na ziemi krakowskiej. Na jej papierze spisano kronikę klasztorną Mikołaja z Krakowa. Wyroby tej papierni, która działała do połowy XVII wieku, cieszyły się dobrą marką. Opactwo klasztoru cystersów w Mogile brało czynny udział w życiu zakonu i generalnie Kościoła. Było ono centrum polskiej prowincji cysterskiej, a Jan Taczel jej przedstawicielem i wikariuszem. Uczestniczyło w poselstwach i soborach. Tworzyło konfraternie z innymi zakonami. Jeśli chodzi o samego Jana Taczela, to mógł się on urodzić około połowy XV wieku. Jest to prawdopodobne, ponieważ w chwili objęcia stanowiska opata klasztoru cystersów w Mogile (1493 rok) liczyłby mniej więcej 50 lat. Miałby zatem około 20 lat stażu zakonnego, czyli byłby na tyle doświadczonym zakonnikiem, ale jeszcze nie starcem, aby zostać opatem. Jan Taczel początkowo jako osoba świecka studiował *artes* na uniwersytecie w Krakowie. Później jako zakonnik kontynuował naukę i w roku 1484 doktoryzował się z teologii. Nawet po objęciu stanowiska opata w 1493 roku nie zrezygnował z kontaktów z nauką. Prowadził wykłady, komentował rozmaite dzieła, a w latach 90. XV wieku tytułowano go „św. teologii profesorem”. Jeśli chodzi o zainteresowania naukowe Jana Taczela, to komentował on *Etykę Nikomachejską* Arystotelesa i interesował się dziełem Jana Versora *Questiones*, którego obszernie fragmenty skopiował w 1469 roku. Komentował także *Sentencje* Piotra Lombarda. Będąc wybitnym intelektualistą, Jan Taczel gorliwie opiekował się biblioteką konwentu. Większa część jej księgozbioru pochodzi z drugiej połowy XV wieku, kiedy już był w klasztorze i robił karierę zakonną, a więc mógł mieć wpływ na jej rozwój. Świadczą o tym trzy zachowane inkunabuły z roku 1477 i 1488, opatrzone w jego własnoręczne noty. Wskazują one na inicjatywę Taczela podczas ich nabywania przez klasztor. Pismo tych not jest tożsame z duktem obszernych fragmentów kodeksu z 1469 roku, zawierającego dzieło Jana Versora *Questiones*, z których jeden zakończony jest kolofonem Jana Taczela. Cechy graficzne jego not w inkunabułach i pisma fragmentów kodeksu z 1469 roku są w swojej budowie typowe dla drugiej połowy XV wieku. To dowodzi, że był on ich kopistą. Paleograficznie potwierdzają więc datację wynikającą

z treści i zarazem aktywną rolę Jana Taczela w ich powstaniu. Opat Jan miał opinię człowieka skromnego o wielkiej kulturze osobistej. Jako przełożony był wyrozumiały i nie lubił donosów. W działaniach wychowawczych starał się zjednać drugą osobę – walczył o człowieka, a nie z człowiekiem. Taką opinię zanotowała kronika klasztorna Mikołaja z Krakowa. Jej autor znał osobiście opata. Nie miał powodów do przeinaczania prawdy, ponieważ kronika była przeznaczona do użytku wewnętrznego, a konfratry mogli zweryfikować jego słowa. Jednak nie w każdej sytuacji Jan Taczel był niczym ojciec wyrozumiałym przełożonym. Te cechy były „zarezerwowane” dla jego współbraci z zakonu i generalnie dla ludzi z jego sfery społecznej. Jeśli chodzi o przedstawicieli niższych warstw, z którymi spotykał się on na polu gospodarki klasztornej było zupełnie inaczej. Tutaj Jan Taczel przeistaczał się z wyrozumiałego przełożonego i subtelnego intelektualistę w... twardego biznesmena, umięjącego bezwzględnie walczyć o ekonomiczne interesy opactwa. Widać to w przypadku dwóch procesów z klasztornymi chłopami w 1497 i 1500 roku, którzy zaskarżyli do sądu obowiązek świadczeń *stationes pecuniales*. Wyroki były nie tylko niekorzystne dla poddanych klasztoru, ale wpłynęły nawet na znaczny wzrost ich obciążeń. Nie wydaje się, aby zapadły one bez inicjatywy opata Jana Taczela, który trzymał twardą ręką poddanych w dobrach opactwa. Taki wyzysk mógł doprowadzić do pauperyzacji podanych. Opat Jan starał się to ograniczyć. W 1495 roku założył przy kościele parafialnym św. Bartłomieja w Mogile „bractwo ubogich”, które służyło wspieraniu biednych. Bractwo to wzmocnił, wystarawszy się o zatwierdzenie przez arcybiskupa gnieźnieńskiego w 1496 roku. Trzeba jednak pamiętać, że obok wspierania biedoty takie bractwa służyły infiltracji tego środowiska. Opat Jan Taczel był subtelnym intelektualistą i uczonym, wyrozumiałym oraz ludzkim przełożonym dla zakonników, a zarazem kiedy – szło o zamożność klasztoru – bezwzględnym człowiekiem interesu w szarym habicie.

Bibliografia

- Birkenmajer Aleksander, *Książka rękopiśmienna*, Warszawa 1936.
- Budka Włodzimierz, *Początki piśmiennictwa krakowskiego*, „Przegląd Papierniczy” 1948, R. 4, nr 2 (49), s. 25–27.
- Cetwiński Marek, *Wstęp do teorii pokoleń. Kryterium chronologiczne i zagadnienia pokrewne w genealogii*, w: tenże, Śląski tygiel, Częstochowa 2001, s. 13–32.
- Chwałewik Edward, *Zbiory polskie. Archiwa biblioteki gabinety galerii muzeów i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*, t. 1 A–M, Warszawa–Kraków 1926.
- Dobosz Józef, Andrzej M. Wyrwa, *Działalność gospodarcza cystersów – zarys problemu*, w: *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 1, Poznań 1999, red. Andrzej M. Wyrwa, Jerzy Strzelczyk, Krzysztof Kaczmarek, s. 189–212.

- Dobrzański Stanisław ks., *Jan Taczel z Raciborza (z Mogiły)*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 2, Warszawa 1982, red. ks. Hieronim Eugeniusz Wyczawski, s. 132.
- Dyl Janusz, *Jan Taczel z Raciborza*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, red. Stanisław Wielgus, Jerzy Duchniewski, Mirosław Daniluk, Lublin 1997, col. 941–942.
en.wikipedia.org/wiki/John_Versor [dostęp 07.03.18].
- Fijałek Jan ks., *Mistrz Jakób z Paradyża i uniwersytet krakowski w okresie soboru bazylejskiego*, t. 1, Kraków 1900.
- Gieysztor Aleksander, *Zarys dziejów pisma łacińskiego*, Warszawa 2009.
- Heinemeyer Walter, *Studien zur Geschichte der gotischen Urkundenschrift*, Köln–Mainz 1962.
- Hoszowski Konstanty, *Obraz życia i zasług opatów mogiłskich*, Kraków 1867.
- Hoszowski Konstanty, *Poczet opatów mogiłskich*, w: *Monografia opactwa cystersów we wsi Mogiła opracowana i pamięci ubiegłych w 1864 pięciuset lat istnienia Akademii Krakowskiej poświęconą przez Towarzystwo Naukowe Krakowskie*, Kraków 1867, s. 87–151.
- Józef Dużyk, *Nowa Huta*, t. 2. *Od średniowiecza do XIX wieku*, Kraków 1957.
- Kaczmarek Krzysztof, *Kariery zakonne cysterskich graduatów uniwersyteckich w średniowiecznej Polsce*, w: *Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski*, red. Anna Pobóg-Lenartowicz, Marek Derwich, Opole 1995, s. 83–91.
- Kaczmarek Krzysztof, *Między Krakowem i Lipskiem. Prowincja szkolna polskich cystersów w średniowieczu*, „*Nasza Przeszołość*” 1994, t. 83, s. 125–138.
- Kaczmarek Krzysztof, *O teorii i praktyce szkolnej w zakonie cystersów w jego polskich klasztorach cysterskich. Na marginesie artykułu Marty Kusznierewicz-Mikś „Studia cystersów mogiłskich na uniwersytecie krakowskim w XV w.”*, „*Studia Historyczne*” 2001, R. 44, z. 3 (174), s. 493–505.
- Kaczmarek Krzysztof, *Studia uniwersyteckie cystersów z ziem polskich w okresie średniowiecza*, Poznań 2002.
- Katalog archiwum opactwa Cystersów w Mogiła*, opr. Kazimierz Kaczmarczyk, Gerard Kowalski, Kraków 1919.
- Katalog inkunabułów biblioteki Opactwa Mogiłskiego oraz Katalog inkunabułów biblioteki klasztoru cysterskiego w Szczyrzycu*, wyd. Gerard Kowalski, Kraków 1915.
- Kłoczowski Jerzy, *Prowincja polska cystersów w świetle akt kapituł generalnych tego zakonu z XV wieku*, w: *Polska w świecie. Szkice z dziejów kultury*, red. Jerzy Dowiat, Aleksander Gieysztor, Janusz Tazbir, Stanisław Trawkowski, Warszawa 1972, s. 179–198.
- Kobylińska Zdzisława, *Versor Jan*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 20, red. Edward Gigilewicz, Lublin 2014, col. 59.
- Korolec Jerzy B., *Komentarze do „Etyki Nikomachejskiej” w Krakowie w XV wieku*, „*Materiały do Historii Filozofii Średniowiecznej w Polsce*” 1974, t. 7 (18), s. 110–140.
- Kuna Hanna, *Z dziejów biblioteki OO. Cystersów w Mogiła od jej założenia do początku XVIII wieku*, „*Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. WSP w Krakowie*” 1984, z. 89, Bibliotekoznawstwo, t. 2, s. 31–59.

- Kusznierewicz-Miks Marta, *Studia cystersów mogiłskich na uniwersytecie krakowskim w XV wieku*, „Studia Historyczne” 2000, R. 43, z. 4, s. 551–568.
- Leszczyński Hugo Zdzisław, *Z dziejów kolegium prowincjonalnego w Mogile*, w: *Dzieje teologii katolickiej*, t. 2, cz. 2, red. Marian Rechowicz, Lublin 1975, s. 413–449.
- Leszczyński Hugo, *Studia w klasztorach cysterskich XIII–XIX wieku*, w: *Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce i ich europejskie związki*, red. Jerzy Strzelczyk, Poznań 1987, s. 343–353.
- Łatak Kazimierz, *Cystersi mogiłscy w nekrologu krakowskiego klasztoru kanoników regularnych latekańskich. Uwagi do dziejów konfraterni*, „Nasza Przeszołość” 1998, t. 90, s. 461–464.
- Łuzyniecka Ewa, *Architektura klasztorów cysterskich. Filie lubiąskie i inne cenobia*, Wrocław 2002.
- Łuzyniecka Ewa, *Architektura średniowiecznych klasztorów cysterskich filiacji lubiąskiej*, Wrocław 1995.
- Markowski Mieczysław, *Spis osób dopuszczonych do wykładów i do katedry na Wydziale Teologii Uniwersytetu Krakowskiego w XV wieku*, „Materiały i Studia Zakładu Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej” 1965, t. 4, seria A, Materiały do Historii Filozofii Średniowiecznej w Polsce, s. 127–275.
- Mikołaj z Krakowa, *Chronicon monasterii Claratumbensis ordinis Cisterciensis auctore fratre Nicolao de Cracovia*, wyd. Wojciech Kętrzyński, w: *Monumenta Poloniae Historica*, t. 6, Kraków 1893, s. 429–480.
- Morajko Krzysztof, OCist, *Charyzmat zakonu cystersów*, Kraków 2006.
- Ożóg Krzysztof, *Kościół krakowski w późnym średniowieczu*, w: *Kościół krakowski w tysiącleciu*, Kraków 2000, s. 100–168.
- Ożóg Krzysztof, *Uniwersytet Krakowski: przykład*, w: *Średniowieczna wizja świata. Jedność czy różnorodność. Idee i teksty*, red. Teresa Wolińska, Mirosław J. Leszka, Łódź 2009, s. 235–250.
- Piekosiński Franciszek, *O znakach wodnych polskich papierni wieku XVI*, w: *Papiernie w Polsce XVI wieku. Prace Franciszka Piekosińskiego, Jana Ptaśnika, Kazimierza Piekarskiego*, wyd. i uzup. Włodzimierz Budka, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 9–12.
- Piekosiński Franciszek, *Średniowieczne znaki wodne zebrane z rękopisów przechowywanych w archiwach i bibliotekach polskich, głównie krakowskich. Wiek XIV*, Kraków 1893.
- Pobóg-Lenartowicz Anna, *Kanonicy regularni na Śląsku*, Opole 1999.
- Ptaśnik Jan, *Papiernie w Polsce XVI wieku*, w: *Papiernie w Polsce XVI wieku. Prace Franciszka Piekosińskiego, Jana Ptaśnika, Kazimierza Piekarskiego*, wyd. i uzup. Włodzimierz Budka, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 13–68.
- Semkowicz Władysław, *Paleografia łacińska*, Kraków 2002.
- Seredyński Hipolit, *Uposażenie klasztoru cystersów w Mogile*, w: *Monografia opactwa cystersów we wsi Mogile opracowana i pamięci ubiegłych w roku 1864 pięćuset lat istnienia Akademii Krakowskiej poświęcona przez Towarzystwo Naukowe Krakowskie*, Kraków 1867, s. 73–86.
- Siniarska-Czaplicka Jadwiga, *Filigrany papierni położonych na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej od początku XVI do połowy XVIII wieku*, Wrocław 1969.

- Starzyński Marcin, *Katalog opatów mogiłskich w średniowieczu*, „Nasza Przeszłość” 2003, t. 100, s. 77–125.
- Starzyński Marcin, Maciej Zdanek, *Mogila w czasach Stanisława Samostrzelnika – szkic do dziejów klasztoru na przełomie XV i XVI wieku*, „Cistercium Mater Nostra” 2007, R. 1, s. 33–62.
- Starzyński Marcin, *Przyjęcie cystersów mogiłskich do braterstwa w modłach przez bernardynów krakowskich w roku 1453*, w: *Pięćset pięćdziesiąt lat obecności oo. Bernardynów w Polsce (1453–2003)*, red. Wiesław F. Murawiec, Damian A. Muskus, Kalwaria Zebrzydowska–Kraków 2006, s. 111–121.
- Stegmüller Fridericus, *Repertorium commentatorum in „Sententias” Petri Lombardi*, t. 1, Würzburg 1947.
- Szujski Józef, *Wiadomość historyczna o Mogile*, w: *Monografia opactwa cystersów we wsi Mogile opracowana i pamięci ubiegłych w roku 1864 pięciuset lat istnienia Akademii Krakowskiej poświęcona przez Towarzystwo Naukowe Krakowskie*, Kraków 1867, s. 7–24.
- Wisłocki Władysław, *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego*, cz. 2. *Rękopisy 1876–4176. Index*, Kraków 1877–1881.
- Włodek Zofia, *Jan Taczel*, w: *Filozofia w Polsce. Słownik pisarzy*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 147.
- Włodek Zofia, *Jana Taczela z Raciborza, opata mogiłskiego wykład „Sentencji” na Uniwersytecie Krakowskim*, w: *Z dziejów filozofii na Uniwersytecie Krakowskim w XV wieku*, red. Zdzisław Kuksewicz, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965, s. 166–177.
- Wojciechowska Beata, *Małopolskie klasztory cystersów w opinii Jana Długosza*, w: *Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski*, red. Anna Pobóg-Lenartowicz, Marek Derwich, Opole 1995, s. 195–200.
- Wyrwa Andrzej Marek, *Poglądy na wykształcenie w zakonie od XI do XV wieku*, „Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Sprawozdania Nauk o Sztuce” 1983, t. 101, s. 44–49.
- Wyrwa Andrzej Marek, *Powstanie zakonu cystersów i jego rozwój na ziemiach polskich w średniowieczu*, w: *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 1, Poznań 1999, red. Andrzej Marek Wyrwa, Jerzy Strzelczyk i Krzysztof Kaczmarek, s. 27–54.
- Zbiór Dyplomów Klasztoru Mogiłskiego przy Krakowie*, wyd. Eugeniusz Janota, Kraków 1865.
- Zwiercan Marian, *Rękopis B.J. 2018*. Niepublikowany maszynopis opisu katalogowego rękopisu BJ 2018, stanowiący własność Zakładu Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej PAN, przechowywany w Sekcji Rękopisów, Oddziału Zbiorów Specjalnych Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie, Lp. 379, Kraków 1964.

Jan Taczel, the abbot of the Cistercian monastery in Mogiła - an intellectual and a relentless businessman in a gray habit

Summary: The pontification of abbot Jan Taczel of Racibórz was a special period in the history of the

Cistercian monastery in Mogiła in the last years of the Medieval period. Jan Taczel's death, the pontification of Jan Weinrich and, subsequently, Erazm Ciolek transitioned the monastery into the modern era. The article analyzes the source documents related to Jan Taczel, an outstanding figure in the monastery's history. Jan Taczel was probably born in the mid-15th century. He was around 50 when he was officiated as abbot in the Cistercian monastery in Mogiła (1493), which implies that he had served as monk for around 20 years and had sufficient experience and the appropriate age to assume the office. As a layman, Taczel studied the Arts at the university in Cracow. He continued his studies after being ordained and earned a doctoral degree in theology in 1484. Taczel gave lectures, wrote commentaries on philosophical works and received the title of professor of divinity in the 1490s. Taczel wrote a commentary on Aristoteles's *Nicomachean Ethics* and copied extensive fragments of Jan Versor's *Questiones* in 1469. He also commented on Peter Lombard's *Sentences*. As an outstanding intellectual, Taczel was a dedicated curator of the monastery's library, and he instigated the purchase of valuable manuscripts. Three incunabula dating back to 1477 and 1488 with glosses in Taczel's hand have been preserved to this date. The identity of the author of interlinear glosses has been confirmed based on the copied fragments of Jan Versor's *Questiones*, one of which ends with Jan Taczel's colophon. The typographic features of the incunabula and the fragments of the manuscript copied in 1469 are identical, and their structure is typical of the second half of the 15th century. Abbot Taczel was reputed as a humble man of very high personal standards. He was a charitable superior who loathed informants. In his educational efforts, he made every attempt to build mutual understanding – he fought for men, not against men. However, Taczel was not always equally considerate, and he displayed leniency only to his fellow monks and other members of his social class. In his dealings with members of the lower social classes who worked in the monastery's fields, Taczel swiftly abandoned the air of a considerate superior and a subtle intellectual and acted as an enterprising businessman who ruthlessly fought for the monastery's financial interests. In 1497 and 1500, peasants filed suit against the payment of financial dues (*stationes pecuniales*) to the monastery. The court not only ruled against the plaintiffs, but even raised the rents paid by the peasants to the monastery. Abbot Jan Taczel was a subtle intellectual and a compassionate superior in the monastery, but he was a ruthless businessman in a gray habit who had no qualms about protecting the monastery's wealth.

Key words: history of the Church, religious orders, Cistercians, monastery in Mogiła, University in Cracow, Jan Taczel, Racibórz, 15th century

